

SANTRAUKA. Šiame straipsnyje, remiantis skandinavų ir lietuvių istoriografija, buvusių kalinių prisiminimais, taip pat archyviniais šaltiniais, analizuojama Štuthofio koncentracijos stovyklos kalinių (11 lietuvių ir kartu su jais įkalintų danų, norvegų, latvių, estų ir kt.) priverstinė evakuacija upine barža palei Baltijos jūros pakrantę iki Neustadto. Ši evakuacija istoriografijoje žinoma kaip antroji Štuthofio evakuacija, bet lietuviškame kontekste beveik netyrinėta. Iš Neustadto buvę kaliniai tęsė kelionę Švedijos link, tačiau baltiečiai¹ įstrigo Kopenhagoje, iš kur po trijų mėnesių lietuviams pavyko pabėgti į Švediją. Straipsnyje aptariamos evakuacijos aplinkybės, kalinių tautinė sudėtis ir tarpusavio santykiai, jų išlaisvinimas ir kelionė į Daniją.

RAKTAŽODŽIAI: Štuthofas, kaliniai, lietuviai, Danija, Švedija.

ĮŽANGA

Štuthofio kalinių istorijos sulaukė ne tik Lietuvos, bet ir kitų šalių istorikų dėmesio, šia tema išleista ne viena knyga (Bubnys 2023, *Pragaro vartai* 1998, Klys 2016), parengta mokslo straipsnių. Kiek mažiau tyrinėti Štuthofio kalinių likimai, kai jie ištrūko iš koncentracijos stovyklos ir sugrįžo į Lietuvą ar atsidūrė kituose Vakarų kraštuose (Danijoje, Švedijoje, JAV ir kt.). Šiame straipsnyje analizuojama lietuvių istoriografijoje tik fragmentiškai paliesta tema, daugiau dėmesio sulaukusi iš Danijos, Švedijos ir Lenkijos istorikų – Štuthofio koncentracijos stovyklos kalinių (11 lietuvių ir kartu su jais įkalintų danų, norvegų, latvių, estų bei kt.) priverstinė evakuacija upine barža palei Baltijos jūros pakrantę iki Neustadto, jų išlaisvinimas ir kelionė į Daniją. Ši evakuacija Vakarų istoriografijoje žinoma kaip antroji Štuthofio evakuacija, tačiau lietuviškame kontekste beveik netyrinėta.

¹ Autorius straipsnyje pasirinko vartoti žodį *baltiečiai* vietoj *Baltijos šalių gyventojai* tiek dėl jo trumpumo, tiek dėl panašumo į danų kalboje ir Danijos archyvuose dokumentuose vartojamą terminą *balterne*.

Šio straipsnio tikslas – išanalizuoti Štuthofio kalinių evakuacijos aplinkybes, kelionę iki Danijos ir toliau iki Švedijos, atskleisti 11 lietuvių kalinių patirtis, jų santykius su kitų tautybių kaliniais. Straipsnyje aprašomos evakuacijos aplinkybės, analizuojama, kokie tai kaliniai, kaip jie buvo evakuoti, kaip šių kalinių patirtys, regėti žiaurumai atsispindi jų pasakojimuose ir atsiminimuose. Taip pat aiškinamasi, kodėl išlaisvinti kaliniai tris mėnesius buvo užstrigę Kopenhagoje ir kaip jie keliavo į Švediją. Taip pat bandoma atskleisti, kaip kaliniai buvo sutikti Danijoje, ką jie čia patyrė, kodėl jie pabėgo į Švediją.

Rengiant straipsnį daugiausia remtasi lietuvių ir skandinavų autorių istoriografijos darbais, publikuotais ir nepublikuotais archyviniais šaltiniais, saugomais Danijos valstybės, Danijos nacionalinio muziejaus ir Arolsen archyvuose (t. y. dokumentai apie baltiečių, skandinavų kalinių, Danijos pabėgėlių administracijos problemas ir kt.), taip pat Kopenhagos Vakarų kapinių administracijos archyvu (Prano Germanto laidojimo registracijos dokumentais). Rengiant straipsnį buvo peržiūrėtos ir Švedijos svetimšalių komisijos nacionaliniame archyve saugomos buvusių kalinių Klemenso Gumausko, Juozo Narako, Jono Pajaujo, Antano Starkaus, Oskaro Urbono asmens bylos². Dar buvo naudotasi dokumentais, saugomais privačiuose Magdalenos Rabitsch³ ir Kajaus Pajaujo⁴ archyvuose. Daugelis šiuose archyvuose saugomų dokumentų lietuvių tyrinėtojams nėra žinomi ir į istoriografiją įtraukiami pirmą kartą.

Atskirą šaltinių grupę sudaro buvusių Štuthofio koncentracijos stovyklos kalinių prisiminimai. Straipsnio autoriaus nuomone, svarbu ne tik statistiniai duomenys, bet ir kalinių autentiški liudijimai, perteikiantys jų patirtis, matytus karo žiaurumus, trauminius išgyvenimus. Todėl straipsnyje daug cituojama lietuvių, danų, norvegų, švedų ir estų kalbomis publikuotų ar archyvuose saugomų asmeninių prisiminimų, dienoraščių. Iš visų lietuvių štuthofiečių daugiausia liudijimų lietuvių ir švedų kalbomis paliko Jonas Pajaujis, ne vienas jo interviu skelbtas spaudoje (Andriuškevičius 1994; *Jonas Pajaujis* (straipsnis internete, metai nenurodyti); Pilaitis 1993), jais remiantis buvo sukurta dokumentinių filmų (Gulbinas, *Jonas Pajaujis*, 2018; Stromdahl, *Motståndaren*, 1992). 1954 m. „Kario“ žurnale savo prisiminimus paskelbė pulkininkas Oskaras Urbonas (1954). Straipsnio autorius šia tema kalbėjosi su buvusių kalinių palikuoniais, pavyzdžiui: Antano Starkaus proanūkė atvėrė asmeninius archyvus, kuriuose saugomi daktaro Starkaus laiškai, jo žmonos (Starkienės) atpasakoti Starkaus išgyvenimai. Lietuvos nacionalinis muziejus leido naudotis Vinco Blažio Štuthofio dienoraščiu (1945). Daugiau liudijimų

² Dėkoju istorikei Karolinai Musteikytei, kuri Švedijoje archyvuose padarė šiam straipsniui reikalingų bylų elektronines kopijas.

³ Dėkoju Antano Starkaus proanūkei Magdalenai Rabitsch už pasidalijimą šeimos archyvo dokumentais.

⁴ Dėkoju Kajui Pajaujui už perduotus dokumentus.

iš 11 lietuvių apie jų kelionę iš stovyklos į Švediją nepavyko rasti. Todėl, rašant apie šį laikotarpį, remtasi ir kitų buvusių kalinių, skandinavų, užrašytais pasakojimais (Walle 1947, Staub 1946, Brekke 2008, Carlsen 1945a ir Carlsen 1945b). Daugumą lietuvių aprašytų įvykių galima rasti skandinaviškuose šaltiniuose, todėl straipsnyje daugiausia remtasi skandinavų istorikų, žurnalistų atliktais tyrimais ir skelbtais darbais apie danų ir norvegų kalinių likimus. Tačiau beveik nesinaudota knyga (Jørgensen 2022a), nors ta tema aprašyta plačiai, deja, joje nėra nuorodų, todėl knygoje skelbiamos informacijos, jos kilmės ir turinio negalima patikrinti.

GYVOJI ATMINTIS – ŠTUTHOFO KALINIŲ ATSIMINIMAI

Tyrinėjant kalinių patirtis Štuthofio koncentracijos stovykloje ir vėliau išsilaisvinus, pagrindinis šaltinis yra pačių įvykių liudininkų, buvusių kalinių, atsiminimai. Tačiau vadinamoji gyvoji atmintis – gana subjektyvus šaltinis, labai priklausantis nuo pasakotojo asmenybės (ne kiekvienas asmuo, išgyvenęs traumines patirtis, gali kitiems tai atskleisti), laiko, praėjusio nuo tų įvykių (t. y. kada rašyti ir pasakoti prisiminimai), ir aplinkos įtakos žmogaus atminčiai. Todėl žmonių pasakojimais remtis reikia atsargiai, atmintyje nebūtinai išlieka tikrasis išgyvenimas. Kita vertus, kritiškai vertinami atsiminimų fragmentai gali būti svarbus šaltinis analizuojant kituose šaltiniuose neminimus įvykius, perteikiant asmeninius išgyvenimus ir buvusių kalinių traumines patirtis – be šių liudijimų šis straipsnis nebūtų parašytas.

Nuo nagrinėjamų įvykių prabėgus dešimtmečiams išretėjo buvusių įvykių dalyvių, liudininkų gretos. Straipsnio autorius 2004 m. kalbėdamas telefonu su Klemensu Gumausku paprašė, kad šis papasakotų apie kelionę, bet pašnekovas atsakė: „Aš jau senas ir mažai atsimenu.“ Tiesa, paminėtina, kad jo prisiminimus anksčiau buvo užrašiusi Audronė Vodzinskaitė-Städje, bet ir tada Gumansko atmintis buvo stipriai paveikta jo sveikatos būklės: „Tuo metu Klemensas jau buvo persirgęs dėmėtąja šiltine... Iš Klemenso tebuvo likę oda ir kaulai, draugai netikėjo, kad jis išgyvens. Dėl šio išsekimo Klemensas ne viską atsimena, tik epizodus“ (Vodzinskaitė-Städje 2008: 6).

Ne kartą panašiai yra pasisakęs ir Gumausko bendražygis tiek lietuvių rezistencijoje, tiek pakeliui į Švediją Jonas Pajaujis. Pavyzdžiui, švedų dokumentiniame filme „Motståndaren“ (liet. „Priešas“) jis atvirai sako: „Kai atvykau į Švediją, buvau prievarta praradęs atmintį“ (Stromdahl 1992: 03.36–03.47).

Gyvoji atmintis yra kintanti ir paslanki, todėl analizuojant Štuthofio kalinių (pavyzdžiui, Pajaujo) prisiminimus galima pastebėti, kaip keičiasi šie atsiminimai: pradingsta arba atsiranda anksčiau neminėtos detalės, keičiasi vertinimai ir pan. Neišvengiamai gyvoji atmintis yra veikiamą išorinių veiksnių (žiniasklaidos, knygų, kitų prisiminimų), todėl tai, ką mano prisimenantys buvę kaliniai, gali būti

paveikta išorinių veiksnių ir nebūtinai tikslu. Gali būti tiesiog klaidų, nesusipratimų ar kitų trūkumų mūsų veikėjų atsiminimuose, enciklopedijų, straipsnių ir knygų aprašymuose apie juos, tad kartais galima suabejoti, ar iš viso buvo įvykęs ar patirtas vienas ar kitas epizodas. Pavyzdžiui, dažnai teigiama, kad Prano Germanto urna yra Kopenhagos katalikų kapinėse, bet iš tiesų jo pelenai palaidoti Kopenhagos savivaldybės Vakarų kapinėse. Arba staiga veikėjai tiesiog iš Štuthofa nusileidžia į Švediją, neminint jokių kelionės aplinkybių ir pan.

Šiame straipsnyje daug citatų iš memuarų ir dienoraščių, įtaigiai perteikiančių buvusių kalinių traumines patirtis, vis dėlto jų minimi faktai vertinami kritiškai, tikslinami ar tikrinami kituose šaltiniuose.

LIETUVIŲ KALINIŲ SANTYKIAI SU SKANDINAVAIS ŠTUTHOFO KONCENTRACIJOS STOVYKLOJE

Skirtingų tautybių kaliniai retai kada atsiminimuose aprašo savo santykius su kito-
mis tautomis Štuthofa koncentracijos stovykloje, tačiau lietuviai, atrodo, palaike
ryšius su skandinavais. Apie Štuthofa buvusią danų kalinių grupę Aleksandras
Kantvilas rašė:

Štuthofa buvo danų grupė, laikoma ypatinga kalinių grupe (atsirado gal 1943-ųjų pabaigoje)⁵. Lageryje jokių privilegijų oficialiai jie neturėjo, bet buvo traktuojami kaip germanų rasės žmonės. Visi jie gyveno vienoje grupėje, todėl lengviau galėjo išlaikyti nepalūžusią dvasią, moralę, be to, gana greitai iš namų pradėjo gauti siuntinius⁶, turėjo teisę susirašinėti. Apie juos žinojo ir Tarptautinis Raudonasis Kryžius, jų nepersekiojo sargybieniai. Su danais užmezgę ryšį sužinojome, kad jie komunistai, bet tai netrukdo mums bendrauti. Jie buvo draugiški, garbingi žmonės, tik niekaip negalėjo patikėti, kad Sovietų Sąjunga Lietuvą 1940-aisiais okupavo, o 1941-aisiais jau dalį tautos išvežė į Sibirą. (*Pragaro vartai* 1998: 194)

Iš lietuviškų ir daniškų šaltinių matyti, kad abi tautos siejo daktaras Starkus, dirbęs gydytoju Štuthofa koncentracijos stovyklos ligoninėje, vėliau per evakuaciją, taip pat ir Neustadte išlaisvinus kalinius. Danų komunistų atsiminimuose⁷ ne kartą užsiminta apie daktarą Starkų, mokantį jų kalbą ir galintį suteikti profesionalią pagalbą. Kartais jis laikytas lietuviu, kartais ne. Jeppe'as Arne'as Håhras Jepsenas buvo vienas tų danų, patekusių į daktaro Starkaus globą, apie tai jis parašė savo štuthofietiškuose atsiminimuose⁸ „Aprūkęs raštas“ (Jepsen 1982: 106–112).

⁵ Tiksliau, jie atvyko spalio 5 d. – tai straipsnio autoriaus komentaras. Ir toliau, jeigu išnašoje nebus nurodyta pavardė, vadinasi, tai – straipsnio autoriaus komentaras.

⁶ 1943 m. gruodžio viduryje.

⁷ Reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad lietuvių danų komunistai visą laiką vertino per ideologinę prizmę.

⁸ Jepsen, pavyzdžiui, rašo: „Penktoje palatoje [Starkus buvo atsakingas už šią palatą] buvo susidariusi nedidelė danų kolonija“ (Jepsen 1982: 111). Tai mažiausiai ideologizuota knyga, palyginti su kitais danų atsiminimais.

Starkaus proanūkė Magdalena Rabitsch, remdamasi savo a. a. močiutės Eleonos Starkienės pasakojimais, teigė⁹, kad Starkus buvo gabus kalboms, mėgdavo klausyti radijo laidų iš užsienio, galbūt tarpukariu jau buvo išmokęs danų kalbą. Tačiau jei tikėtume paskutinio Danijos atstovo Kaune Carlo Gustavo Worsaae liudijimu (savo nepublikuotuose atsiminimuose jis pasakoja iš lietuvių kalinių, pasiekusių Kopenhagą, girdėtas istorijas), Starkus danų kalbą išmoko Štuthofe:

O profesorius Starkus... įterpė pasakojimą, kaip jis lageryje išmoko kalbėti labai puikiai daniškai. Jo mėgstamiausi skaitiniai buvo „Politiken“ ir „Jyllandsposten“ laikraščiai, kuriuos atsiųsdavo danų komunistams. (Worsaae 1945: 189)

Gydytojas Starkus buvo žinomas ne tik danų, bet ir norvegų kaliniams. Knygos „Stutthof Diaries Collection for Truth and Honor“ (2022a) autorius norvegas Tore'as Jørgensenas, kurio tėvas kalėjo Štuthofe, šio straipsnio autoriui¹⁰ paaiškino, kaip prasidėjus epidemijai stovykloje daktaras Starkus išgelbėjo jo tėvo gyvybę, išradęs gydymo metodą¹¹. Vėliau Starkus per pirmąją evakuaciją sausuma žygiavo kartu su norvegais. Jis išmoko nemažai norvegų kalbos žodžių per ganėtinai trumpą laiką (Jørgensen 2022b). Apie „latvių“ profesorių Starkų, kuris nuo 1945 m. sausio 25 d. rūpinosi vaistais norvegams vadinamojo mirties žygio metu, užsimena ir kitas norvegas Olafas R. Walle'as:

Buvome 81 policininkas ir apie 40 suomių išžygiavę tą rytą. Garbės kalinys latvis profesorius Starkus <...> taip pat dalyvavo... (Walle 1947: 215, 227)

Galbūt dėl Starkaus ryšių su danais ir norvegais lietuvių kalinių likimai glaudžiai siejosi su skandinavais. Blažys dienoraštyje užsimena, kad ir vokiečiai, planavę kalinių evakuaciją 1945 m. balandžio pradžioje, baltiečius ruošėsi išsiųsti kartu:

Lagerführer Meyer, išvažiuodamas pasakė Dr. Starkui ir plk. lt. Narakui, kad Vokiečių vyriausybė susitarė su Danijos vyriausybe, kad atsiųstų laivą paimti norvegus, danus, suomių ir mus „ehrenhaftlingus“ ir kad laivas už kelių dienų ateisias. Norime tikėti, bet žinome, kad tai yra melas¹². (Blažys 1945: 31–32)

⁹ Autoriaus susirašinėjimas su Magdalena Rabitsch (asmeninis autoriaus archyvas).

¹⁰ Autoriaus susirašinėjimas su Tore'u Jørgensenu (asmeninis autoriaus archyvas).

¹¹ Bubnys (2023: 42) rašo: „Antanas Starkus (kalinio Nr. 21256) 1943 m. rugpjūčio mėn. rado naują dėmėtiosios šiltinės gydymo būdą ir didelėmis jo pastangomis gruodžio mėn. epidemija buvo sustabdyta.“

¹² Nepublikuotų lietuviškų prisiminimų kalba autentiška, nei rašyba, nei skyryba netaisyta.

PASLAPTINGOS ISTORIJOS APIE NEĮPRASTĄ
ŠTUTHOFO KALINIŲ KUPRINIŲ TURINĮ

Kalinių prisiminimuose išlikę įvairių liudijimų. Jonas Šernas, Balio Sruogos „Dievų miške“ su meile pravardžiuotas Bambizu iš Biržų, iš pirmos evakuacijos prisiminė badą ir šaltį. Per žygį jis nuoširdžiai globojo savo stovyklos draugą Balį Sruogą. Rašytojas, nepajėgdamas toliau žygiuoti, su Šernu atsisveikino Goddentów dvare. Sruoga paprašė išsaugoti stovykloje jo sukurtą teatro pjesių rankraščius (Sruogienė 1996: 370). Šiuos Sruogos raštus po trijų mėnesių Švedijoje Šernas atidavė dr. Starkui.

Kiti 2 lietuviai evakuacijos metu kuprinėje nešė ypatingą krovinį – Štuthofe mirusio bendražygio pelenus. Pasak Stasio Ylos, dr. Pranas Germantas, užsikrėtęs dėmėtąja šiltine, sirgo 10 dienų ir mirė balandžio 10 d. Jo pelenus draugai pasiėmė išgelbėti: papirko krematoriumo komandą ir paprašė, kad jį atskirai sudegintų ir gražintų jiems jo pelenus. Pasidarę urną, juos sudėjo ir saugiai paslėpė (Yla 2020: 538–539 arba Yla 1951: 548)¹³.

Tačiau dėl Germanto mirties datos kyla nemažai abejonių, nes enciklopedijose ir pan. nurodoma kita mirties data – 1945 m. balandžio 22 d. Blažys savo dieno-raštyje rašo:

Pirmadienyje (2.4) susirgo dr. Germantas. Manoma, kad serga dėmėtąja šiltine <...>. Užvakar, 11/4 apie 14 val. mirė dr. Pranas Germantas. Jo lavoną sudegino Krematoriume, pelenus supylėme į urną ir laikome pas save. Jeigu evakuos, tai pasiimsime kartu. (Blažys 1945: 30, 33)

Kadangi Blažio dienoraštis parašytas įvykių sūkuryje, yra didesnė tikimybė, kad Germantas mirė balandžio 11 d.

Apie šią istoriją – Germanto pelenų kelionę į Daniją, yra išlikę nemažai liudijimų. Starkienė belankydamą savo vyrą profesorių Starkų Amerikoje išgirdo, kad Jonas Pajaujis ir Antanas Starkus pasikeisdami nešė Germanto urną kuprinaitėje (Stražnickas 2020: 381)¹⁴.

Pasirodo, kad Pranas Germantas nebuvo vienintelis kalinys, keliaujantis tą pačią kelionę į Daniją urnoje. Danas Frantsas Carlsenas, Štuthofa kalinys ir komunistas, yra parašęs dvi ataskaitas apie savo buvimą Štuthofe. Apie buvusios žmonos Hedvig Alexandra Carlsen likimą abiejose ataskaitose paaikškino, kad ji mirė vasario 11 d. Kaip ir Germantas, ji taip pat buvo užsikrėtusi dėmėtąja šiltine.

Vasario 12-osios vakarą į krematoriumą ją padėjo nunešti 6 bendražygiai vyrai; per sniegą ir šaltį nešėme Hedvigą. Sargybiniai apstulbdavo įvairiuose tikrinimo punktuose,

¹³ Bubnys (1998: 296) ir Bubnys (2023: 97) rašo 10 d.

¹⁴ Stražinskas, parašęs išsamią Prano Germanto biografiją, straipsnyje keliamus klausimus paliečia labai trumpai ir su klaidomis. Pavyzdžiui, rašo, kad lietuviai pasiekė Daniją jūra, bet iš tikrųjų jie atvyko autobusu ir sunkvežimių konvojumi.

kai buvo pranešama apie mūsų atvykimą, nes jokių mirusiųjų ceremonijų nebuvo rengiama – mirusiuosius tiesiog suversdavo krūvomis į vežimą ir išmesdavo kaip gyvulius. (Carlsen 1945a: 5)

Papirkus 'Kapo' [kammeraden polizei], Hedvig buvo sudeginta atskirai, todėl turėjau galimybę pelenus parsinešti namo. Tai buvo bene vienintelis žmogus įkalintas Štuthofe, kuris ten buvo garbingai palaidotas, kaip leido sąlygos. Kitu atveju nė vienam mirusiajam nebuvo prieinama, jie buvo kraunami į vežimus kaip galvijai ir krūvomis vežami į krematoriumą, o kūnas įmestas į krosnis ir paliekamas pelenų krūvoje be pastoriaus, tik prižiūrint sargybai. (Carlsen 1945b: 13)

Abu kartus Carlsenas parašė „mano žmona“, nors iš tikrųjų jie buvo išsiskyrę 1937 m. gruodžio mėnesį (Larsen 2025: 37).

ŠTUTHOFO KALINIAI, PATEKĘ Į DANIJĄ

Danijos užsienio reikalų ministerijos (toliau – URM) archyvuose atrasti du sąrašai¹⁵, iš kurių galima daugiau sužinoti apie žmones, keliavusius iš Štuthofa per Padborgą¹⁶ iki Kopenhagos. Remiantis Danijos URM duomenimis, sudaryta lentelė, kurioje surašyti Štuthofa kaliniai baltiečiai, patekę į Daniją.

1 lentelė. Lietuviai, latviai ir estai, internuoti Štuthofe ir atvykę į Padborgą 1945 m. gegužės 11 d.

Lietuviai, internuoti Štuthofe ir atvykę į Padborgą 1945 m. gegužės 11 d.			
Nr. URM sąraše	Pavardė, vardas	Gimimo ir mirties datos	Gimimo vieta
04.	Blažys, Vincas	30.09.1895 [– 22.09.1978]	Šakiai
09.	Dūda, Pranas*	08.03.1923 [– 04.09.1997]	Dikoniai
10.	Gumauskas, Klemensas*	24.10.1918 [– 6.11.2015]	Pamargiai
07.	Kuprėnas, Kazys	09.09.1915 [– 1988]	Pažaislis
06.	Meilus, Vytautas	14.04.1913 [– 07.10.1998]	Kalvarija
01.	Narakas, Juozas	05.12.1899 [– 06.08.1989]	Bruzių Bajorkaimis
11.	Pajaujis, Jonas*	10.01.1920 [– 04.09.2000]	Zubriai
03.	Starkus, Antanas	07.01.1901 [– 17.08.1975]	Rudamina

¹⁵ Remdamasis šiais sąrašais straipsnio autorius sudarė lenteles, kiek pakeitė jų eiliškumą, įtraukė mirties datas, kurios buvo žinomos, pataisė klaidingai parašytus vardus ir pavardes (Pajanjis, Siurza, Sernas, Abolius, Lapius, Kziisa ir Olly). Į sąrašą įtraukė Germantą. Latvius ir estus surašė į atskiras lenteles dalis. Datas pateiktos pagal originalią, t. y. danų kalbos, sąrašų tvarką (diena, mėnuo, metai). Žvaigždute* pažymėti antinacinio pogrindžio frontininkai, suimti 1944 m. Jie netapo garbės kaliniais (Bubnys 2023: 73–74). Kiti lietuviai – inteligentai, suimti 1943 m. kovo 16–17 d., jau vėliau, po dviejų mėnesių, gavo garbės kalinių statusą. Urbonas taip pat buvo prie jų priskirtas, nors į stovyklą pateko tik 1944 m., kai Vietinė rinktinė atšaukė (Bubnys 2023: 74; Bubnys 1998: 294).

¹⁶ Danijos pasienio miestas Pietų Jutlandijoje. Čia eina vienintelė Danijos sausumos siena su Vokietija, jos ilgis – apie 68 km.

Lietuviai, internuoti Štuthofe ir atvykę į Padborgą 1945 m. gegužės 11 d.			
Nr. URM sąrašė	Pavardė, vardas	Gimimo ir mirties datos	Gimimo vieta
08.	Šernas, Jonas	18.11.1910 [– 22.09.1978]	N. Radviliškis
05.	Šiurna, Julius*	13.02.1898 [– 18.03.1950]	Miliukiškis
02.	Urbonas, Oskaras	31.09.1892 [– 06.11.1978]	Ašminta
–	Germantas, Pranas	03.12.1903 [– 11.04.1945]	Puškoriai
20.	Pinkert, Liuba ¹⁷	13.06.1922 [– ?]	Charkov [Kaunas]
Latviai, internuoti Štuthofe ir atvykę į Padborgą 1945 m. gegužės 11 d.			
12.	Abolins, Aleksander	14.01.1905 [– ?]	Liepaja
13.	Grinups, Dimitzys ¹⁸	09.01.1916 [– ?]	Moskva
16.	Kovalevskij, Eduards ¹⁹	11.01.1911 [– ?]	Riga
14.	Lapins, Voldemars	27.09.1905 [– ?]	Riga
15.	Svikis, Karlis	10.10.1919 [– ?]	Melitopol
Estai, internuoti Štuthofe ir atvykę į Padborgą 1945 m. gegužės 11 d.			
17.	Kriisa, Lembit ²⁰	05.04.1919 [–12.12.2004]	Tartu
18.	Jaanson, Eha ²¹ [moteris]	02.02.1921 [– ?]	Vornmaal
19.	Salura, Olli ²² [moteris]	01.13.1920 [– ?]	Virnmaal

Lentelė sudaryta pagal sąrašą, pridėtą pirmo aplanko gale prie bylos (84A33k *Baltiske Flygtninge*).

¹⁷ Nors šiame sąrašė Liuba Pinkert nurodyta, kad gimė Charkove 1922 m. birželio 13 d., dviejuose skirtinguose archyvuose apie ją galima rasti ir kitokių duomenų. Pirmiausia Arolsen archyvų elektroninėje duomenų bazėje saugomos jos DP kortelės iš Danijos ir dar IRO dokumentai. Juose pavardė užrašyta ir Pinkert, ir Pinkertaite, bet nurodyta, kad ji gimusi Kaune. Gimimo data irgi įvairuoja – 1920 ir 1922 m. Nors Danijos pabėgėlių administracija (žr. *Politiafdelingen*) jos asmens byloje 4100/8 pateikia kelias skirtingas gimimo datas, bet gimimo vietą nurodo tą pačią – Kauną. Byloje aprašyto asmens biografija atrodo spalvinga. Įtariama, kad šnipinė-jusi rusams baltiečių pabėgėlių stovyklose. Lietuvių patikėtinis griežtai teigė, kad jina ne lietuvė, o žydė, galbūt turinti Lietuvos pilietybę. Jos tėvas Ludvigas Pinkertas 1940 m. išvyko į Vilnių, nuo to laiko apie jį nėra žinių. Jos motina Ola Pinkert, mergautinė pavardė Sneideraitė, kartu su Liuba 1941 m. buvo areštuotos vokiečių ir įkalintos žydų stovykloje Kaune. 1944 m. Liuba buvo perkelta į koncentracijos stovyklą Vokietijoje (t. y. Štuthofą), nuo to laiko ji nieko nežinojo apie savo motiną, tik vėliau girdėjo, kad vokiečiai ją nušovė.

¹⁸ Grinupsas buvo suplanavęs su būriu žmonių plaukti iš Latvijos į Švediją. Jis buvo areštuotas dėl šios veiklos ir išsiųtas į Štuthofą (Grinups 1981: 27–55). 1944 m. gruodžio pabaigoje Grinupso tėvas, dirbęs Zellendorfo ligoninėje, Berlyne, vyr. gydytoju, įveikė visas kliūtis ir pateko pas Štuthofo komendantą. Kadangi Grinupsas anksčiau Latvijoje buvo leitenantas policijoje ir kovojo su partizanais, jo statusas stovykloje buvo pakeistas į *Sonderhäftling*. Taip jis pateko į garbės kalinių baraką (žr. Grinups 1981: 89–95). Arolsen archyvuose jo vardas parašytas ne viena forma: Dimitrij, Dimitrius ir Dimitrijs. Savo atsiminimuose jis vartoja Dima.

¹⁹ Iš Arolsen archyvuose rastos medžiagos apie Eduardą Kovalevskij'į matyti, kad 1939 m. jis persikėlė į Vokietiją kaip *Volksdeutsche*, bet vėliau grįžo į Latviją, čia itin daug lėbavo su lenkais. Už tai buvo nubaustas, jam skirtas 3 mėnesių perauklėjimas stovykloje.

²⁰ 1944 m. balandžio mėnesį suimtas kaip studentų pagrindinis vadas (remiantis dokumentais iš Arolsen archyvų, taip pat Sarv 2006: 97, 108). Autorius dėkoja Viktorijai Mikutaitei-Andersen, kad padėjo suprasti straipsnio estų kalba turinį.

²¹ Mergautinė pavardė Merila. Ištekėjo 1937 m., susilaukė dviejų vaikų. 1941 m. birželio 23 d., palikusi namus, išėjo ieškoti pieno vaikams, bet dėl karo veiksmų grįžo tik po trijų dienų ir rado sušaudytą šeimą. Kai pareikalavo tyrimo, buvo areštuota, kalėjo įvairiuose kalėjimuose, kol galiausiai pateko į Štuthofą (*Politiafdelingen*, asmens byla 5607/9).

²² Remiantis Arolsen archyvų dokumentais, į Štuthofą ji pateko 1944 m. rugpjūčio 31 d. kaip valstybės priešė.

Jei įskaičiuotume Lietuvoje gimusią žydę Liubą Pinkert ir Prano Germanto urną, tai į Daniją pateko 13 lietuvių, buvo 5 latviai ir 3 estai. Suomių²³ ir norvegų²⁴ sąrašų tose Danijos URM bylose²⁵ nėra, bet dviejose knygose – Agnieszkos Kłys (2016: 170–181) ir Olafo Walle'o (1947: 361–366) – galima rasti suomių ir norvegų, kalėjusių Štuthofe, sąrašus.

2 lentelė. Danai, atvykę iš Štuthofa į Padborgą 1945 m. gegužės 11 d.²⁶

Pavardė ir vardas	Kur gyveno prieš suėmimą
Andersen, Poul Richard	Vejle
Andersen, Esben	København
Bertelsen, Einar	København
Bangholt, Henry	København
Bjørn, Finn	København
Carlsen, Frants	København
Christiansen, Thomas	Aarhus
Grønnebæk, Oscar	Kolding
Heimann, Bernhard	København
Munkholm, Aage	Aalborg
Madsen, Derry	København
Madsen, Niels	Vejle
Larsen, Helge	København
Kierulff, Helge	København
Rahr, Mogens	København
Timm, Robert	København
Thøgersen, Thøger	København

²³ Kai vokiečių pralaimėjimas kare tapo akivaizdus, suomiai 1944 m. rugsėjo mėnesį perėjo į sąjungininkų pusę ir puolė vokiečius iš savo teritorijos. Tuomet vokiečiai areštavo suomių, tarp jų ir suomių jūreivius, atsisakiusius tarnauti vokiečiams. Taip jūreiviai pateko į Štuthofa *Sonderlager*, kur norvegai policininkai juos globojo.

²⁴ 1943 m. rugpjūčio 16 d. areštuoti kai kurie norvegų policininkai. Dalis jų deportuota į Štuthofa stovyklą. Pirmą didesnę grupę atvyko 1943 m. gruodžio 11 d., o kitų metų sausio 13 d. dar 11 norvegų policininkų buvo atgabenta į stovyklą. Visiems jiems grėsė mirties bausmė, tačiau Himleris turėjo kitų ideologinių keitimų – siekė užverbuoti juos kaip gryniausio arijų kraujo atstovus (žr. prof. Terje Emberlando tyrimą ir „Youtube“ paskaitą norvegų kalba). Nuo sausio 9 d. visi norvegų policininkai perkelti į šalia esančią atskyrą stovyklą, pavadintą *Sonderlager*, kur maitinimas ir kitos sąlygos, palyginti su pagrindine stovykla, labai geros. Čia jie liko iki pirmos evakuacijos 1945 m. sausio 25 d. Kaliniams grįžus iš pirmos evakuacijos sausuma, norvegai prijungti prie Štuthofa pagrindinės stovyklos.

²⁵ Tikriausiai juos galima rasti ir Švedijos archyvuose, nes jie čia atvyko gegužės 12 d. prieš vidurnaktį. Švedijoje jie buvo globojami ne vieną mėnesį. Galbūt dėl sveikatos kai kurie neišvyko iš Danijos, buvo paguldyti į ligoninę, tad galėjo nepatekti į Švedijoje sąrašus.

²⁶ 1941 m. birželio 22 d. Vokietijai užpuolus Sovietų Sąjungą, buvusią sąjungininkę, reikalauta, kad Danija internuotų savo komunistus. 1943 m. rudenį 150 iš tų internuotųjų spalio 2 d. išplukdyti iš Danijos, o spalio 5 d. pasiekia Štuthofa stovyklą. Danijos socialinių reikalų ministerija parūpino jiems maisto siuntų. Tai, kad vokiečiai juos laikė grynos rasės atstovais, palengvino jų gyvenimą nelaisvėje.

Pavardė ir vardas	Kur gyveno prieš suėmimą
Staub, Hans	Odense
Vagn, Thor	København
Vagner, Ingo	København
Christiansen, Marius	København
Sørensen, Eske	København
Stolle, Johannes	København
Malmer, Valentin	København
Gamborg, Inger	–
Christy, Tove	–
Thomsen, Dagny	–
Andersen, Ragnhild	–
Møller, Charlotte	–
Mikkelsen, Anna	–

Sąrašas iš antro aplankalo bylos pradžioje (120D5a *Arrestation af danske o. a. Kommuniste, Juni 1941–*).

ANTROJI ŠTUTHOFO EVAKUACIJA

Lietuviai būdami Štuthofe nuolat svarstė, kaip galėtų išvengti Raudonosios armijos, kuri kasdien vis labiau artėjo prie stovyklos. Blažio dienoraštis (1945: 33–36) atskleidžia, kad lietuviams ne tiek rūpėjo kalinių padėtis vokiečių nelaisvėje, kiek artėjantys rusai. Savo išgyvenimus tuo laiku taip prisimena Urbonas:

Ir vis dėlto visų mūsų nuotaika buvo pakilusi, visi džiaugėmės, kad pavojus patekti rusams pračina, kad kiekviena valanda mus neša vis toliau nuo jų. Tai galima, žinoma, sakyti tik apie mūsų bloko žmones. Rusai, lenkai ir žydai nerodė didelio džiaugsmo. Jie su didesniu džiaugsmu būtų sutikę rusų „išvadavimą“. (Urbonas 1954: 279)

Balandžio 25 d., artėjant frontui, vokiečiai pradėjo Štuthofa kalinių evakuaciją. Iš norvegų, danų, suomių ir likusiųjų 11 bloke buvo sudaryta viena kolona. Tik Šiurna, Dūda, Pajaujis, Mališka ir Gumauskas, gyvenę atskiriai nuo garbės kalinių, prisijungė prie jų vėliau, vakare. Sutemus kolona įsodinta į traukinuką ir nuvežta į Nickelswaldą²⁷, kur jau buvo atvykusios dvi kolonos. Vieną jų sudarė tik žydai ir žydės, o kita buvo mišri. Visi nakvojo lauke. Kaliniai paskutinį kartą gavo po samtį sriubos.

Balandžio 26 d. vakare atplaukė desantiniai laivai ir vokiečiai visus kalinius į juos suvarė. Buvo taip ankšta, kad kaliniai visą naktį buvo priversti stovėti. Anksti ryte, pasiekę Helio pusiasalį, buvo nuvaryti į mišką. Vakare grįžo į uostą, kur jų laukė trys baržos. Į kiekvieną baržą vokiečiai sugrūdo 800–900 žmonių. Šiose

²⁷ Šiandien Mikoszewo, bet tuo metu vokiškai vadinta Nickelswaldu.

baržose nebuvo įmanoma nei atsisėsti, nei apsisukti (Urbonas 1954: 279). 3 lentelėje pateiktas visų Štuthofo evakuacijoje dalyvavusių laivų sąrašas.

3 lentelė. Visi Štuthofo evakuacijoje dalyvavę laivai

Baržos	Išvyksta	Buksyrai	Pasiekė
WOLFGANG ²⁸	04 27, iš Helio	ADLER	Pelzerhakeną prie Neustadto
VATERLAND	04 27, iš Helio	BUSSARD	Pelzerhakeną prie Neustadto
KLAUS, vėliau Breslau ²⁹	04 27, iš Helio	DANZIG	Klintholmo uostas, Danija
MARINEFÄHRPRAHM F862	04 28, iš Helio		Booknisecką
RUTH ³⁰	04 29, iš Helio	PREGEL (ledlaužis)	Flensburgo Mürwicką

Lentelė sudaryta remiantis Stræde (2021: 51–64)³¹.

Įprasta vokiška kanalo barža buvo 25 metrų ilgio ir 6–7 metrų pločio. Barža, kurioje atsidūrė kolona su lietuviais, vadinosi „Wolfgang“. Ji turėjo 5 kambarius, pačiame gale esantis triumas naudotas kaip ligoninė. Žmonės baržoje buvo sugrūsti kaip silkės dėžėje. Didžiąją dalį kalinių baržoje sudarė žydės, jos buvo nustumtos į kambarį, esantį laivo viduryje. Walle’as lentelėje beveik tiksliai įvardijo kolonos sudėtį pagal tautybę, tačiau nei latvių, nei estų (tarp jų ir Štuthofe gimusios estės) į šį sąrašą kažkodėl neįtraukė.

4 lentelė. Kolonos, patekusios į baržą „Wolfgang“, sudėtis

Tautybė	Žmonių skaičius (iš jų moterys)
Norvegai	241 (iš jų 5 moterys)
Iš jų policininkai	226 (–)
Danai	31 (iš jų 6 moterys)
Suomiai	79 (iš jų 7 moterys)
Lietuviai	12 (iš jų 2 moterys)
Iš viso	363 (iš jų 20 moterių)

Lentelės sudaryta remiantis Walle (1947: 275–276).

²⁸ Būtent į šią baržą pateko ir mūsų 11 lietuvių.

²⁹ Gegužės 2 d. rytą barža patyrė avariją netoli Greifwalderio Oie salelės. Vėliau kaliniai buvo priversti lipti į kitą laivą Breslau (Stræde 2021: 111–114). Įvardytas (Bubnys 2023: 92) kalinys Georgijus Naumovas pateko į Flintholmo uostą. Minimas klaipėdiškis Eduardas Warteris (Clemmensen 2021: 291–293) čia irgi buvo tarp kalinių.

³⁰ Bubnys (2023: 72–73) mini Štuthofo kalinį Albiną Grigalevičių, kuris laivu pateko į Flensburgą. Jis taip pat galėjo būti šioje baržoje. Bubnys (2023: 91) užsimena apie Jurgį Jakštą, patekusį iš Flensburgo į Švediją. Jurgis irgi galėjo būti toje baržoje. Žinoma, kad Stasys Vainoras laive tikrai buvo.

³¹ Du iš trijų autorių šiuo metu rašo knygą anglų kalba, ji turėtų pasirodyti šių metų lapkričio mėnesį.

Su šia kolona išvyko vyriausias kalinys (87 metų lenkas) ir jauniausia kalinė (anksčiau paminėta, Štuthofe gimusi 3 mėnesių suomės dukra) (Walle 1947: 275–276).

Apie kelionę barža daktaras Starkus rašė 1956 m. birželio 4 d. laiške žmonai Elenai:

<...> nuvarė prie Vislos ir pervežė į Helą. Iš Hela kitą dieną sukrovė į iš Nemuno pavogtus baidokus ir plukdė Baltijos jūra į Neustadt prie Lübeck. Visa ta kelionė truko 9 dienas ir per tą visą laiką nė karto negavome valgyti. Ir geriamo vandens nedavė, tat gėrėme jūros vandenį. (Starkus 1956)

Walle'as knygoje mini padarinius, sukeltus geriant jūros vandenį, pavyzdžiui, vienas žydas, sėdėjęs denyje, iškliukino penktą dubenį, pilną Baltijos jūros vandens. Nors profesorius³² atkreipė norvegų dėmesį į tai, bet jiems nepavyko atimti dubens. „Po kiek laiko vyras klaikiai nusijuokė, išmetė dubenį aukštai į orą ir iššoko už borto!“ (Walle 1947: 278).

Kitaip negu gyvulinuose vagonuose, baržoje mirusius kalinius buvo galima tiesiog nuleisti į jūrą. Visos kelionės metu išmesta nemažai žydų lavonų (Walle 1947: 278).

Starkienė, likusi Lietuvoje³³, jau po karo pasakojo iš žydės Levinienės³⁴ girdėjusi apie nežmoniškas sąlygas laive:

Laive, kurioje buvau, susidūrė su kita laive. Joje pamačiau pažįstamų iš Kauno. Išbadėjusi pagalvojau, kad gal anoje laivėje dar turi kokių valgomų trupinių. Persėdusi ten radau savo buv. dėstytoją dr. Starkų. Viso buvome 17 žmonių. Jų skaičius kasdien mažėjo. (Starkienė 2018: 4 a. p.)

Kai baržos „Wolfgang“ ir „Vaterland“ 1945 m. gegužės 2 d. vakarą priplaukė prie Neustadto, jas vokiečiai prišvartavo prie didelio laivo, o patys buksyrais išplaukė į miestą, kalinius palikę baržose. Kaliniai pradėjo baimintis, ar nebus nuskandinti, tačiau keletas stipresniųjų kirviu nukirto lynus ir baržos pradėjo dreifuoti kranto link. Kai iki kranto liko 20 metrų, barža užplaukė ant seklumos ir sustojo. Kaliniai evakavosi į krantą.

Mūsų grupė, pasiekusi krantą, nutarė tuojau žygiuoti. Manėm apeiti Neustadt'ą ir pasiekti anglų kariuomenę, kuri, kaip mes žinojom, turėjo būti ne per toliausia. Bet čia mus ištiko didelis netikėtumas: už 1 kilometro nuo kranto užėjom vokiečių laikomas pozicijas. Jie griežtai atsakė mus praleisti, grasino šauti³⁵. Pasipriešinti jiems, žinoma,

³² Neabejotinai Antanas Starkus.

³³ Starkienė liko Lietuvoje, o vyras galiausiai emigravo į JAV.

³⁴ Jos tapatybės nepavyko nustatyti.

³⁵ Pajaujo žodžiais: „<...> susidūrėm su vokiečių kariuomenės priešakiniais postais ir pamėginome gauti leidimą laisvai pereiti į anglų pusę“ (*Jonas Pajaujis*, straipsnis internete). Bandytas pereiti fronto liniją, tikėtina, labiau sietinas su noru pasitraukti kuo toliau nuo artėjančios Raudonosios armijos negu pasprukti nuo vokiečių.

negalėjome, buvom priversti vėl grįžti prie baidokų. Žmonių į krantą perkėlimas vis dar tęsėsi. (Urbonas 1954: 280)

Kas dešimtas kalinys buvo nušautas už nepaklusnumą. Likusiems gyviems įsakyta žygiuoti į Neustadtą (žr. *Jonas Pajaujis*, straipsnis internete). Blažys šiuos įvykius trumpai aprašė dienoraštyje:

Iki ryto 5–6 v. išlipame į krantą. Atsiranda pabėgusios sargybos. Sušaudo apie 150 häftlingų. Varo į Neustadt. (Blažys 1945: 39)

Apie žiaurumus, ištikusius kalinius krante, galima skaityti Urbono atsiminimuose (1954: 280–281). Lietuviai vėlgi buvo žiaurių karo nusikaltimų liudininkai.

Kaliniai, nužygiavę iki Neustadto jūrų pėstininkų kareivinių, atsigulė pailsėti aptvertoje pievoje. Čia pirmą kartą per 8 dienas jie gavo litrą sriubos. Po dviejų valandų kaliniai vėl buvo išvaryti, dabar – į uostą, kur turėjo būti įlaipinti į garlaivį „Athen“ (Walle 1947: 287). Tačiau juos išvadavo anglų kariuomenė. Paskutinis Blažio dienoraščio įrašas apie nelaisvę:

Turi pakrauti į „Athen“ laivą ir neva vežti į Flensburgą. Apie 15 val. anglų lėktuvai puolė jūroje su kaliniais laivus „Deutschland“ ir „Cap Arcorna“³⁶. Žūsta apie 6000 žm. gegužės 3 d. apie 14–15 val. Mažai kas išsigelbsti išplaukdami į krantą. (Blažys 1945: 39)

Vėliau, pridėjęs kelis sakinius apie jų laisvą gyvenimą Neustadte³⁷, jis užbaigė savo užrašus.

Buvę kaliniai gana skirtingai prisimena savo išlaisvinimą. Pavyzdžiui, Urbonas pamena, kad pasirodė anglų tankai:

Staiga esesininkai pradėjo nerimauti ir greit paspruko pasirodžius dviem anglų tankams: „Dabar mes galutinai laisvi.“ (Urbonas 1954: 281)

Tuo metu Jono Pajaujo atmintis užfiksavo kiek kitokius vaizdus:

<...> anglai mus išgelbėjo. Vakare staiga atvyko anglų džipai. Jie buvo suėmę kelis SS sargybinius. Ant variklio dangčio sėdėjo kareivis vokietis. Kartas nuo karto džipas sustodavo. Vokietis buvo temptas, kankintas ir vėl užmestas ant variklio dangčio. Profesorius Starkus atsisuko ir staiga tarė: „Dabar matome, kokie išlaisvintojai mus sutinka šį kartą.“ (Stromdahl 1992: 32.00–32.59)

Daktaras Starkus jau minėtame laiške taip apibūdina išlaisvinimo aplinkybes:

³⁶ Įsiterpė viena papildoma raidė. Laivo pavadinimas buvo „Cap Arcona“. Apie šią tragediją nemažai rašyta.

³⁷ „Mūsų kolona apgyvendinama povandeninių laivų mokyklos patalpose (norvegai greit perkrikštijo pastatus į „Norway House“ – aut. pastaba), kur rado maisto ir vyno. Parsinešėme tris dėzes vyno po 50 bonkų. Geriame ir gyvename; džiaugiamės likę gyvi, jaučiamės kaip naujai užgimę. Susiorganizavome radio, klausomės kaip karas eina prie galo“ (Blažys 1945: 39).

1945 m gegužės 3 d. 3.40 val. p.p. [po pietų] mus išgelbėjo maršalo Montgomery armija. Tat įvyko tuo momentu, kai mus krovė į laivą, kad paskandintų jūroje. (2 laivai su 7000 kalinių netoli kranto buvo paskandinti mūsų akyse). Mūsų buvo apie 3000. Tai likučiai iš 108 000, kurie buvome Stutthofe... Nemanau, kad daug apie visa tai galima būtų pasakoti. Skaičiai patys už save byloja. Vokiečių „meilė“ ir „vaišingumą“ pažinau. Tokių vaišių niekam nenorėčiau linkėti. (Starkus 1956: 2)³⁸

Kaliniai buvo laisvi, bet jų odisėja toli gražu nebuvo pasibaigusi. Išlaisvinti danai, estai, latviai, lietuviai, norvegai ir suomiai Neustadte buvo gegužės 3–11 d., laukė galimybės išvykti iš Vokietijos. Tačiau padėtis Neustadte pradėjo blogėti iškart, kai tik žlugo vokiška tvarka. Buvę kaliniai, ypač lenkai ir rusai, savivaliavo ir grobstė. Tuomet anglai įdarbino policininkus norvegus prižiūrėti tvarką mieste (Walle 1947: 291, 294).

Nelaimės ir mirtys tęsėsi. Estė Olly Salura gyveno viename kambaryje „Norway House“ kartu su suome Marie Aaltonen. Abi jos buvo su trijų mėnesių dukromis, tačiau naktį į gegužės 9 d. mirė Saluros kūdikis. Norvegai kitą dieną, virdurdienį, ją palaidojo šalia „Norway House“ (Jørgensen 2022a: 247–248).

KELIONĖ Į DANIJĄ

Antrajam pasauliniam karui einant į pabaigą, įvairiuose sluoksniuose ir valstybinėse įstaigose Skandinavijoje buvo pradėta galvoti, kaip išgelbėti norvegus ir danus iš vokiečių stovyklų ir įkalinimo įstaigų, kol ne per vėlu. Vokiečiams davus žalią šviesą, modernūs autobusai iš Švedijos, o iš Danijos stipriai susidėvėję pradėjo gabenti norvegus ir danus į Švediją. Greitai akcijai prigijo pavadinimas „Baltieji autobusai“.

Tarptautinis Raudonasis Kryžius Šveicarijoje tuo metu dirbo kalinių labui, gabeno jiems maistą. Vokiečiai leido belaisvius verbuoti į vairuotojus. Liubekas buvo jų centras, o šveicas Paulas de Blonay vadovavo akcijai (Paulo de Blonay atstovavo Tarptautiniam Raudonajam Kryžiui). Maždaug 85–90 kanadiečių ir amerikiečių (tarp jų buvo ir du britai) paliko karo belaisvių stovyklas ir iš Šveicarijos važinėdavo po Vokietiją maisto prikrautais sunkvežimiais, kad kalinius gelbėtų nuo bado. Kai 1945 m. gegužės 2 d. anglai išlaisvino Liubeką, veikla dar tęsėsi 6 dienas, t. y. iki gegužės 8 d.

³⁸ Citatoje daug netikslumų, pavyzdžiui, nėra įrodymų, kad vokiečiai ketino nuskandinti kalinius, tačiau ir kitų kalinių atsiminimuose apie tai rašoma. Nesu radęs informacijos, jog vokiečiai tyčia susprogdino kokį nors laivą tam, kad nuskandintų kalinius. Starkaus neįvardyti 2 laivai jau anksčiau šiame darbe minėti kaip „Deutschland“ ir „Cap Arcona“. Starkaus citata tik atskleidžia jo nuostatą vokiečių atžvilgiu.

Lietuviams pasiekus Neustadtą, šios akcijos iš principo buvo baigtos, bet keletas žmonių, pavyzdžiui, švedas daktaras Hansas Arnoldssonas, ir toliau dirbo Vokietijoje gelbėdami gyvybes, kiek tik įstengė³⁹.

Norvegų pastorius Hamburgo jūreivių bažnyčioje Conradas Vogt-Svendsenas taip pat gana anksti pradėjo rūpintis savo tautiečiais, pakliuvusiais į vokiečių kalnimo įstaigas. Anglams išlaisvinus Hamburgą, jis užmezgė kontaktą su ryšininkais anglų kariuomenėje. Vienas iš jų buvo oro pajėgų kapitonas W. W. Bulukinas⁴⁰. Jie kartu aplankydavo norvegus policininkus Neustadte ir planavo kalinių pargabenimą namo. Apie tokius planus liudija ir Walle'as, aprašęs, kaip gegužės 10 d. Vogt-Svendsenas ir kapitonas Bulukinas su buvusiais kaliniais norvegais Andreasu Irgensu ir Sigurdu Berge'u, aptarę galimybes grįžti namo, nuėjo pas anglą, okupuoto miesto vadą, nes tikriausiai reikėjo jo leidimo išvykti. Pasak Walle'o, kapitonas Bulukinas tiesiog pareiškė, kad skandinavai išvažiuoja (Walle 1947). Kalinius parvežti namo įsipareigojo daktaras Arnoldssonas (Vogt-Svendsen 1947: 183).

Kodėl lietuvius ir kitus baltiečius priėmė į konvojų? Lemiamas veiksnys, kaip ir sprendimo priėmimo vietos ir laiko aplinkybės, kol kas neatskleistos. Pasak Pajaujo, lietuviai apskritai turėjo gerus santykius su norvegais ir danais (Gulbinas 2018: 03.48–04.48), kaip jau anksčiau įsitikinome. Kitas Pajaujo galimas paaiškinimas – daktaro Starkaus nuopelnas, nes jis ir Neustadte rūpinosi sergančiais skandinavais (Pilaitis 1993: 12).

Kalinių laukė ilga varginanti kelionė. Daktaras Arnoldssonas pasiskolino 12 sunkvežimių iš Tarptautinio Raudonojo Kryžiaus atstovo Liubeke Paulo de Blonay⁴¹ (Arnoldsson 1945: 177–178). Iš pasakojimų apie vairuotojus galima numanyti, kad pasiskolino ne tik sunkvežimius, bet ir jų vairuotojus. Beje, Walle'as ir Grinupsas minėjo, kad vienas iš vairuotojų „buvo negras“⁴², bet Walle'as greičiausiai apsiriko, kai rašė, kad jis buvo šveicaras. Labiau tikėtina, kad jis buvo amerikietis ar kanadietis (Walle 1947: 297; Grinups 1981: 138). Pasak istoriko Hugh'o A. Halliday'aus iš Kanados, gegužės 8 d. Tarptautinio Raudonojo Kryžiaus maisto vežimo akcija jau buvo pasibaigusi (Halliday 2002). Dalis karo belaisvių vairuotojų iš JAV ir Kanados tikriausiai pasiliko tarnauti, nes būtent jie nugabeno sudarytą koloną iki Danijos. Norvego Olavo Skjerveno pasakojimas taip pat patvirtina, kad „[V]airuotojai buvo anglai ir amerikiečiai, girti kaip rugių pėdai. Gerdavo vyną, šnapšą ir vairuodavo“ (Brekke 2008: 85).

³⁹ Skaitytojui, mokančiam skandinavų kalbas ir norinčiam įsigilinti į šią temą, rekomenduočiau tokių autorių kaip Sode-Madsen, Lidegaard ir Persson knygas. Perssono knyga išversta į anglų ir lenkų kalbas. Apie Arnoldssono tolesnį darbą trumpai rašo Idvall (2017: 26), kur jis tituluojamas Švedijos Raudonojo Kryžiaus Liubeke tranzitinės stoties direktoriumi.

⁴⁰ Buvęs rusų pabėgėlis Anglijoje, dabar – Anglijos oro pajėgų karininkas.

⁴¹ Tarptautinio Raudonojo Kryžiaus atstovas Liubeke.

⁴² Abiejų autorių vartotas žodis.

Kelionės „linksmybės“ iki Danijos dar nesibaigė, Walle'as atskleidė daktaro Arnoldssono vairavimo ypatumus ir kelionę:

Ši kartą mūsų transporto vadovas buvo daktaras Arnoldssonas, kuris važiavo priešakyje su savo dviviečiu automobiliu. Daktaras Arnoldssonas tikriausiai turi tik vieną ydą: jis mašina vairuoja per greitai! Kai skriejome per kaimus 120 kilometrų greičiu ir kratėmės išbombarduotomis autostradomis, tyliai su savimi diskutavome: ar gali būti, kad baigsime savo dienas dėl grubaus vairavimo Šiaurės Vokietijoje? Pakeliui namo? Kai kirtome sieną, buvo 17.30 val. (Nuo Neustadto iki Danijos sienos praleidome tik 5 valandas ir dvidešimt minučių!) (Walle 1947: 298)

Nors keliauninkai, pasiekę Padborgo miestą, buvo pamaitinti, vietiniai gyventojai dar atnešė maisto, saldumynų, cigarečių ir t. t. Atrodė, kad visas miestelis vaišina atvykėlius. Paskui jie išvyko į Frøslevo stovyklą, kur vėl buvo pamaitinti (Staub 1946: 27–28).

Remiantis Danijos URM dokumentais, daktaras Arnoldssonas kreipėsi į Danijos užsienio reikalų ministeriją 1945 m. gegužės 11 d. 21.30 val. Jis pranešė, kad konvojus su 31 Danijos, apie 220 Norvegijos, 7–8 Suomijos⁴³, 6 Latvijos⁴⁴ ir 12 Lietuvos⁴⁵ piliečiais atvyko į Daniją. Dar paminėtos 2 estės, o kartu su Lembitu Kriisa estų iš tikrųjų buvo 3 (1945 m. gegužės 12 d. verbalinė nota byloje *120D5a Arrestation*). Baronienės Fritze Wedell-Wedellsborg⁴⁶, Danijos Raudonojo Kryžiaus Padborgo skyriaus vadovės, ataskaitoje paminėtos kolonos atvykimo ir išvykimo aplinkybės (Wedell-Wedellsborg 1946: 2). Pasak jos, išlaisvinti kaliniai pernakvojo Frøslevo stovykloje ir 4 val. ryto buvo pažadinti, kad išvyktų specialiuoju traukiniu. Baronienė Wedell-Wedellsborg pasirūpino jų pusryčiais. Kolona iš Frøslevo stovyklos iki traukinio Padborge vyko autobusais, 6.20 val. traukinys pajudėjo. Fredericijoje, priešpaskutinėje traukinių stotyje, kur traukinių maršrutai šakojasi į skirtingas Jutlandijos vietas, išlipo dalis danų, čia gyvenančių, o kiti toliau tęsė savo kelionę į namus. Baronienė Wedell-Wedellsborg pranešė Fredericijos Raudonajam Kryžiui, tad kaliniai buvo laukiami, jiems paruošti pietūs. Fredericijos geležinkelio stotyje jie vaišinti *smørrebrød*, kiaušiniais, kava ir cigarais.

11.30 val. traukinys pervažiavo tiltą į Fyno salą ir atvyko į Odense, kur danas Hansas Staubas pabaigė savo odisėją ir grįžo namo (Staub 1946: 27–28, 1945 m. gegužės 12 d. trumpa žinutė ir tos pačios dienos verbalinė nota byloje *120D5a Arrestation*). Jis prasitarė, kad jam buvo labai keista ir iki paskutinės minutės netikėjo, kad jau grįžo į namus pas savo šeimą (Staub 1946: 27–28).

⁴³ Žinoma, kad baržoje „Wolfgang“ suomių buvo apie 79. Čia tikriausiai klaida, vietoj 7–8 turėjo būti 78.

⁴⁴ Remiantis 1 lentele, iš tikrųjų jų buvo 5.

⁴⁵ Lietuvių skaičius būtų tikslus, jeigu įskaičiuotume Liubą Pinkertaitę.

⁴⁶ Rodos, Worsaae giminaitė.

Lietuvių, latvių ir estų situacija buvo kitokia. Sunku pasakyti, ką lietuviai galvojo, bet paskutinio Danijos atstovo Kaune p. Worsaae liudijimas tiksliai atspindi jų padėtį:

Kažkada pasiturintis profesorius juokavo pasakodamas, kaip neturtingi lietuvių ūkininkai senų senovėje, norėdami atkalbėti savo dukras nuo daug naudos neturinčios partijos, sakydavo apie kandidatą į jaunikius – jis plikas kaip tilvikas (neturi nei kuo pasikloti, nei užsikloti). Dabar jie patys buvo pliki kaip tilvikai, turėjo tik tai, ką sugebėjo „susiorganizuoti“ Neustadte, bet baisiausia buvo nežinomybė, koks gi jų šeimų likimas. (Worsaae 1945: 189–190)

Traukiniui išvykus 17 val. į Kopenhagą, Danijos URM pareigūnas HJH, pateikęs verbalinę notą, paprašė pasirūpinti maitinimu ir keltu [į Švediją], kad visi, išskyrus 31 daną, galėtų toliau vykti į Malmę (1945 m. gegužės 12 d. verbalinė nota byloje *120D5a*).

Kas kalinių laukė Kopenhagoje? Tai bene tiksliausiai atskleidžia Grinupso pasakojimas:

<...> atidariau kupė langą ir pasilenkiau, kad geriau pažiūrėčiau, kaip traukinys įvažiavo į stotį. Savo didžiulei nuostabai pamačiau daugybę žmonių, einančių paskui orkestrą, grojantį *Internacionalą*, ir daugybę raudonų vėliavų, plevėsuojančių minioje. Žiūrėjau ir klausiausi – ir su siaubu susimąščiau, ar buvau praleidęs, kad Kopenhaga karo pabaigoje tapo komunistine? <...> priėmimo komisija su raudonomis vėliavomis ir orkestru susirinko į stotį pasveikinti trisdešimt koncentracijos stovykloje buvusių, o dabar namo grįžusių danų komunistų. Danijos komunistų partija pagerbė savo partijos bendražygius. (Grinups 1981: 139–140)

Pro traukinio kupė langą štuthofietė Inger Gamburg pasakė aistringą kalbą perone susirinkusiems bendražygiams (Larsen 2025: 110).

Jei Grinupso pasakojimas skambėjo linksmai, tai šis reikalas buvo daug rimtesnis. Pajaujis ne kartą pasakojo apie vieną įvykį, tiesa, kaskart su naujais atspalviais ar netgi tam tikrais prieštaravimais:

Paėmė mus, vienuolika lietuvių, Švedijos Raudonasis Kryžius kartu su Štuthofe kalėjusiais skandinavais ir atgabeno lig Kopenhagos centrinės gelžkelio stoties. Čia, dar mums besėdint traukinyje, Raudonojo Kryžiaus atstovas apšvietė, kad Švedijon mūsų neįsileidžia. Maskoliai esą iš kažkur sužinoję ir apkaltinę švedus, kad šie grobia jų žmones. Čia pat stotyje jau laukia maskolių atstovai ir reikalauja pasimatymo su mumis. Bet jei mes nenorime jų globos ir negeidžiam pasimatymo su jais, tai stotyje laukia ir Danijos Raudonojo Kryžiaus žmonės, kurie taip pat siūlo mums globą. Jei mes pasirinktume danus, tai ką jam maskoliams atsakyti? Šią rimtą problemą išsprendė pulkininkas Oskaras. Girdi, tu pasakyk jiems: „Idite na chuj“ <...> Švedas paprašė dar bent penkis kartus atsakymą parkatot, kad tikrai korektiškai galėtų perteikti, ir, bambėdamas sau panosėje šiuos tikrai maskoliškus žodžius, mus apleido. Netrukus jis grįžo pas mus labai nusteбęs. Ką, girdi, tie trys žodžiai reiškia? Maskoliai, išgirdę atsakymą, tik apsisuko ir, nė žodžio

netarę, pasišalino. Iki to jie buvę labai mandagūs! Dabar esą mums beliko tik Danijos Raudonasis Kryžius. Jis linkęs mums viso geriausio, bet vis dėlto norėtų sužinoti mūsų atsakymo vertimą. Pulkininkas Oskaras paaiškino jam, kad tai į jokią padorią kalbą neišverčiami žodžiai. Bet jeigu jam teksią ateityje vėl susitikti maskolius, tai šie trys jau išmokti žodžiai tikriausiai praversią. (Pajaujis 1994: 31)

Kyla nemažai abejonių dėl šios Jono Pajaujo papasakotos istorijos. (Kiek skirtingais variantais jis keletą kartų pasakojo apie maskolius per interviu laikraščiams ir televiziją; jo liudijimą galima rasti ir Pasaulio lietuvių universiteto tinklalapyje. Čia įdėta Henriko Gulbino filmuota medžiaga su Ugne Karvelis, kalbinančia Joną Pajaujį Gotlande.) Nors tikrai norėtųsi tikėti, kad taip ir buvę, bet iki šiol nepavyko aptikti dokumentų ar kitų asmenų pasakojimų, tai patvirtinančių. Pajaujis yra vieningas, kuris aprašė ir kalbėjo šia tema. Kur kas daugiau argumentų galima rasti, kodėl šis įvykis negalėjo nutikti. Pajaujis rašė, kad Padborgo spauda apie lietuvius atsiliepė blogai, taip apie juos sužinojo Sovietų Sąjungos atstovybė (Pilaitis 1993: 12)⁴⁷. Visgi, patikrinus to meto spaudą, paaiškėjo, kad tokių publikacijų nebuvo. Danijos istorikas, daugiausia tyrinėjęs Danijos ir Sovietų Sąjungos santykius, Bentas Jensenas savo knygoje „Meška ir kiškis“ rašo, kad Sovietų Sąjungos atstovybės darbuotojai atvyko į Daniją tik 1945 m. liepos mėnesį (Jensen 2000: 141). Tiesa, yra žinoma, kad kiek anksčiau, gegužės 5 d., apsimetę žurnalistais atvyko du žvalgybos agentai, kurie dirbo Sovietų Sąjungos telegramų biurui (Jensen 2000: 127, 131). Į centrinę stotį⁴⁸ atvyko Danijos URM referentas, bet vėliau jo pateiktame pranešime nėra jokios užuominos apie rusus. Taip pat ir Martynas Brakas⁴⁹ neužsimena apie Sovietų Sąjungos atstovus. Kad apie juos neužsimintų nei kiti lietuviai, nei Švedijos Raudonojo Kryžiaus atstovas, atrodo, neįtikėtina.

Todėl ši istorija vis dar kelia klausimų. Galbūt patikrinus Švedijos URM ir atstovybės Kopenhagoje archyvus būtų galima rasti atsakymus: kodėl švedai nepriėmė baltiečių ir ar buvo atvykę sovietų atstovų.

⁴⁷ Žurnalistams, pasitikusiems pasienyje, danai papasakojo, kad šie lietuviai – Lietuvos Vyriausybės pagrindinys nariai. Kopenhagoje jau laukė Sovietų Sąjungos ambasados darbuotojai. Jie pareikalavo sugrąžinti „pagrobtuosius“ SSRS piliečius. Tačiau nė vienas lietuvis nepanoro grįžti į okupuotą Tėvynę (Gulbinas 2018: 05.20–06.00 min.).

⁴⁸ Kadangi Švedijos atstovybė atsisakė priimti 20 baltiečių, Danijos URM darbuotojas turėjo vykti į stotį ir apie tai jiems pranešti.

⁴⁹ Brako komentaras: „Pakelyje į Švediją jie kažkodėl buvo sulaukyti Kopenhagoje ir atiduoti Danijos Raudonojo Kryžiaus globai“ (Brakas 1951: 24). Bet apie jokių Sovietų Sąjungos atstovus neužsimena.

ĮSTRIGĘ DANIJOJE

Kol buvo laukiama transporto, Danijos URM darbuotojai kreipėsi į Švedijos atstovybės atašė Johanssoną, kad švedai duotų sutikimą internuotuosius perkelti į Švediją. Johanssonas pranešė, kad Švedija pasiruošusi priimti internuotus norvegus ir suomius, tik apgailestavo iš karto negalėjusi priimti sprendimo dėl baltiečių. (1945 m. gegužės 14 d. referatas su papildomais užrašais byloje 84A33k *Baltiske Flygtninge*). Tai buvo Danijos ir Švedijos susirašinėjimo dėl 20 baltiečių pradžia, o kol dvi šalys negalėjo sutarti dėl jų likimo, tai lietuviai, latviai ir estai įstrigo Danijoje. Kas jų laukė Danijoje?

Referatas

Internuotieji, kaip buvo planuota, atvyko į Kopenhagos centrinę traukinių stotį 18.25 val. Danams išlipus iš traukinio, traukinys toliau keliavo į Østerport stotį, kur jie buvo vaišinami sumuštiniais ir alumi <...> 21 baltietis buvo atskirtas ir nugabentas į mokyklą prie Emdrup Vænge.

Šiandien Švedijos atstovybė pranešė, kad dar nėra priimtas sprendimas... 1945 m. gegužės 14 d.

(1945 m. gegužės 14 d. referatas su papildomais užrašais byloje 84A33k *Baltiske Flygtninge*)

Baltiečiai buvo palydėti į naują vokiečių mokyklą, didžiulį itin modernų pastatų kompleksą, žinomą kaip Emdrupborgą (Emdrupo pilis), Kopenhagos pakraštyje⁵⁰. Vokiečiams pasirašius dalines paliaubas, kurios reiškė Danijos išlaisvinimą, 1945 m. gegužės 5 d. danų valdžia konfiskavo šią ką tik pastatytą, dar nepradėjusią veikti vokiečių mokyklą ir pavertė pabėgėlių stovykla (Bjerre 2023: 248). Visus 20 Baltijos šalių piliečių apgyvendino klasėse, perdarytose į miegamuosius. Grinupsas (1981: 140) gyvenimo sąlygas ir personalą vertino itin palankiai, nors ne visi buvo tokios nuomonės. Pajaujis apie gyvenimą šioje vokiečių mokykloje (Emdrupo al. 110⁵¹) 1945 m. birželio pabaigoje vėliau rašė:

Ten – pabėgėlių stovykla. Mokyklos direktoriaus bute gyvename mes: viename iš miegamųjų – vengrų konsulas su žmona, antrame – keturi latviai [ir estas] iš Štuthofo kaceto, trečiame – dvi estės, taip pat iš Štuthofo. Seklyčioje dienas leidžia aštuoni mūsų šiečiai, buvę Štuthofo „garbės kaliniai“, o virtuvėje – Pranas ir aš, taip pat buvusieji Štuthofo kacetininkai, tik be „garbės“. [Mums geriau nei kitiems – galime sėdėti ant virtuvės stalo ir kojomis tapaluoti ir žaisti kojų nykščiais neturėdami geresnių užsiėmimų.]⁵² <...> Iš tikrųjų virtuvėje turėtume būti trys, bet Klemas vis dar negali apsispręsti: mirti ar

⁵⁰ Dabar ten įkurtas Pedagoginis universitetas.

⁵¹ Iš tikrųjų nr. 101.

⁵² Straipsnio autorius į Pajaujo citatą laužtiniuose skliaustuose įterpė gabaliukus iš kito beveik analogiško jo teksto švedų kalba. Tai papildoma informacija, kurios nėra lietuviškame tekste. Tai tikriausiai vienintelis tekstas, likęs iš Jono Pajaujo privataus archyvo.

gyventi. Guli jis improvizuotoje ligoninėje pirmame aukšte, tiesiai po mumis. (Pajaujis 1994: 31)

Apie lietuvių veiklą tuo metu informacijos nėra daug. Remiantis Carlo Gustavo Worsaae, paskutinio Danijos atstovo Kaune, neskelbtais atsiminimais⁵³ (1945), vieną 1945-ųjų birželio dieną jis susitikęs su lietuviais. Atsiminimuose yra skyrelis „Štuthofio lietuviai“, pasakojantis apie šį susitikimą su aštuoniais lietuviais⁵⁴. Profesorius Starkus, rodos, vėl sulaukė dėmesio, papasakojęs, kad ir buvo skiriamas per dieną tūkstančio kalorijų davinys, kaliniai, negaunantys iš namų maisto siuntinių, vidutiniškai lageryje išgyveno vos keturis mėnesius. Architektas Mailius, aukštas vyras, per 26 mėnesius lageryje neteko daug svorio, prieš tai svėręs aštuoniasdešimt kilogramų, dabar vos keturiasdešimt (Worsaae 1945: 187)⁵⁵.

Ilgokai įstrigus Danijoje ir tvyrant neaiškumui dėl ateities, reikėjo nuspręsti, ką daryti su Prano Germanto pelenais, kurie kuprinėje buvo atgabenti į Daniją. Galiausiai 1945 m. birželio 22 d. urna palaidota Kopenhagos Vakarų kapinėse (dan. Verstre Kirkegård), 17-ame skyriuje, 56 langelyje (Vakarų kapinių administracijos Prano Germanto laidojimo kortelė). Pajaujis savaitę prieš laidojimą rašė:

<...> dr. Germantas – gražiai padėtas spintelėje [Emdrupborge] – dalijosi virtuve su mudviejais⁵⁶. Dabar po dviejų mėnesių klaidžiojimų [, kuriu metu daugiausiai prieglobstį buvo suradęs] mano kuprinėje daktaras ilsisi pašvęstoje žemėj. (Pajaujis: 31)⁵⁷

Stasys Yla Štuthofio atsiminimuose aprašė Germanto urnos atgabėnimą į Daniją ir laidojimą (Yla 1951: 552; Yla 2020: 542). Jis pamini, kad garbės konsulas⁵⁸ lietuvius kalinius sutiko su didele užuojauta, padėjo jiems „susirišti su Kopenhagos kapinių administracija ir netgi pats dešimčiai metų apmokėjo vietą, skirtą Germanto palaikams. Germanto palaikai buvo iškilmingai palaidoti susirinkus lietuvių tremtinių būriui ir visiems stutthofiškams“ (Yla 1951: 552). Knygoje yra ir laidojimo ceremonijos nuotrauka, po kuria išvardyti dalyvavę žmonės: Urbonas, Šiurna,

⁵³ Pasirodo, jo karjera URM turėjo baigtis, nes jis 9 mėnesius buvo Danijos nacionalsocialistų partijos narys. Taip jis pateko į ypatingą teismą, tikrinantį pareigūnų lojalumą („En Dom...” 1946). Tuo metu buvo nemažai straipsnių apie Worsaae teismo procesą ir nuosprendį. Atsiminimus jis pradėjo rašyti, kad teisėjus įtikintų dėl savojo patriotiškumo.

⁵⁴ Iš Worsaae aprašymo aišku, kad tikrai dalyvavo majoras Julius Šiurna, Jonas Pajaujis, daktaras Antanas Starkus, Vytautas Meilus, pulkininkas Oskaras Urbonas ir Jonas Šernas. Dar galėjo būti pulkininkas leitenantas Vincas Blažys arba pulkininkas leitenantas Juozas Narakas. Kitų nežinome, tik aišku, kad Gumauskas, stipriai susirgęs dėmėtąja šiltine, gulėjo Emdrupborge.

⁵⁵ Pajaujis savo būklę žurnalistui apibūdino taip: „Ten jau iš manęs nedaug buvo likę, bet užteko...” (Andrius-kevičius 1993).

⁵⁶ Pranas Dūda ir Jonas Pajaujis.

⁵⁷ Dėl laužtiniuose skliaustuose pateikto teksto žiūrėti į 52 išnašą.

⁵⁸ Buvęs Lietuvos garbės konsulas. Kažin ar tai ne generalinis konsulas Bjarne'as Sigurdas Nielsenas, ištikimas ir dosnus lietuvių bičiulis. Taip drįstu manyti, nes šioje Ylos knygos dalyje daug klaidų.

Pajaujis, Kuprėnas, Meilus, Šernas, Narakas, Dūda, Starkus ir kun. Sudetas. Tačiau nuotraukoje generalinio konsulo nematyti⁵⁹.

Nors literatūroje šios kapinės paminėtos kaip katalikų, bet iš tikrųjų jos yra šalia, o Germanto palaikai palaidoti Kopenhagos savivaldybės kapinėse, kuriose laidojami visų konfesijų žmonės.

Kapavietės savininkas įrašytas Martynas Brakas, bet užbrauktas, o vietoj jo – „ing. C. Sliasinskas“⁶⁰. Tai reiškia, kad kapavietė iš pradžių buvo registruota M. Brako vardu. Jam emigravus į JAV, 1955 m. reikėjo atnaujinti kapavietės kontraktą, tad Šlašinskas kaip Danijos lietuvių bendruomenės pirmininkas perėmė jos globą. Kai 1960 m. vėl reikėjo mokėti už kapavietę, Danijos lietuvių bendruomenės veikla buvo beveik sustojusi, Šlašinskas buvo pakeitęs savo adresą ir gal net pavardę. Kapinių administracijai nesuradus savininko, kapavietė buvo anuliuota⁶¹.

Iš likusių istorinių šaltinių žinoma, kad lietuviai gana greitai įsitraukė į Danijos lietuvių bendruomenės organizavimo darbus: Vytautas Meilus, kaip dirbantis bendrame Baltijos komitete, kartu su Martynu Braku dalyvavo liepos 31 d. steigiant Laikiną lietuvių komitetą (Lietuvių pabėgėlių Kopenhagoje susirinkimo), pulkininkas Urbonas buvo išrinktas kaip vienas iš trijų asmenų į Revizijos komisiją (Brakas 1951: 24).

Danijos URM vargai įstrigus štuthofiečiams lietuviams ir kitiems baltiečiams tęsėsi. Ne kartą kreiptasi į Švediją, bet konkrečių sprendimų dėl šių pabėgėlių taip ir nesulaukta.

Išanalizavus Danijos URM bylos dokumentus 5 lentelėje pateiktas Danijos ir Švedijos diplomatinis susirašinėjimas.

5 lentelė. Danijos URM veiksmai dėl galimo lietuvių įvažiavimo į Švediją ir Švedijos reakcija

Data	Danijos URM	Švedijos atstovybė
1945 05 12	Kreipiasi į Švedijos atstovybę pranešdama apie internuotųjų atvykimą ir teiraujasi dėl įvažiavimo	Delsia dėl 20 baltiečių
1945 05 14		Praneša, kad nėra atsakymo

⁵⁹ Iš dviejų skirtingų žmonių esu gavęs jų asmeniniuose archyvuose saugomos tos pačios nuotraukos elektroninę kopiją. Bet aplankęs buvusios kapavietės apytiksliai vietą pastebėjau, kad nuotraukoje matomo pastato kampas nesutampa su realybe. Tačiau panagrinėjus nuotrauką per veidrodį kampai sutampa. Žodžiu, nuotrauka buvo išryškinta „atbulai“.

⁶⁰ Česlovas Šlašinskas, rodos, paskutinis Danijos lietuvių bendruomenės pirmininkas.

⁶¹ Danijoje reikia mokėti už kapavietę ne vieną kartą, priklausomai nuo kapavietės išsaugojimo trukmės. Kai už vietą nesumokama, laidojimo vieta anuliuojama – antkapis nuimamas, bet urna lieka. Tuomet kitas žmogus gali būti laidojamas į tą vietą. Taip ir atsitiko su Germanto kapaviete.

Data	Danijos URM	Švedijos atstovybė
1945 05 18		Nėra priimtas sprendimas
1945 05 29	Buvo kelis kartus kalbėtasi su Stokholmu	Vis dar nėra priimtas sprendimas
1945 06 13	Pateikus verbalinę notą pasiteirauta: „Ar dabar Švedijos pusė būtų pasiruošusi priimti minėtus asmenis į Švediją?“	
1945 07 10	Pateikus verbalinę notą prašoma Švedijos karališąją atstovybę pasirūpinti, kad šiems asmenims būtų išduotas įvažiavimo leidimas į Švediją. Pareigūno PH ranka prirašyta: „Kai tik iš Švedijos pusės bus sutikimas, tada...“	
1946 02 17	Pareigūnas PH ranka rašytas siūlymas nebesikreipti ⁶²	

(1945 m. gegužės 14 d. referatas su papildomais užrašais byloje 84A33k *Baltiske Flygtninge*; 1945 m. birželio 13 d. verbalinė nota, *ten pat*; 1945 m. liepos 10 d. verbalinė nota, *ten pat*.)

Baltiečiai, rodos, pateko į tarpvalstybinį diplomatinį žaidimą, kuri šalis galiausiai imsis jų globos. Kaip įprasta, neatsižvelgta nei į pabėgėlių ketinimus, nei į jų skaičių šalyse. Iš pradžių atrodė, kad Švedija laimės šią kovą, bet vėliau atsirado daugiau žaidėjų.

Nacinė Vokietija karui baigiantis masiškai kėlė savo sužeistus karius ir bėgančius piliečius per jūrą ir sausumą į Vakarų Vokietiją ir į okupuotą Daniją, kuomet toliau nuo Raudonosios armijos. Išlaisvinus Daniją konstatuota, kad šalyje yra apie 250 000 vokiečių, iš jų 30 000–35 000 nevokiečių pabėgėlių. Švediją dauguma pabėgėlių pasiekė patys ar padedant Švedijos Raudonajam Kryžiui. 1945 m. liepos 15 d. Švedijoje buvo 119 500 pabėgėlių, o 1946 m. jų sumažėjo iki 72 253 (Olsson 1995: 24, 26).

Kadangi Švedija priėmė nemažai svetimšalių savo iniciatyva, tai 20 baltiečių atvejais atrodo gana keistai. Pajaujis per interviu švedui Rolandui Olssonui patvirtino, kad patys lietuviai ėjo į Švedijos atstovybę prašydami leidimo įvažiuoti, bet ir jų vizitai Švedijos atstovybėje, Kopenhagoje, dėl vizų buvo nesėkmingi. Pasak Pajaujo, „<...> buvo sunku išgauti vizas į Švediją – pavargome ir po trijų mėnesių paprasčiausiai pabėgome per Zundą“ (*Jonas Pajaujis*, skiltis „Sprängdes i luften“).

Brakas atsiminimuose rašė, kad Danijos Raudonasis Kryžius, nors gerai žinojo buvusių Štuthofio kalinių sveikatos ir psichologinę būklę, nepasiūlė jiems geresnių gyvenimo sąlygų, vertino kaip eilinius pabėgėlius. Mokykloje lietuviai gyveno

⁶² Dėl šio siūlymo galima nustepti, nes mūsų veikėjai prieš 6 mėn. nelegaliai nuplaukė į Švediją.

kartu su šimtais kitų tautų karo pabėgėlių, vienintelis jų privalumas – atskiri kambariai. Brakas, tuometinis vyriausiasis lietuvių pabėgėlių patikėtinis, tvirtino, kad maisto daviniai buvo nepritaikyti buvusiems koncentracijos stovyklos kaliniams, o jų laisvė apribota suvaržymais. Nors kartu su danais Brakas kreipėsi į įvairias Danijos įstaigas dėl susidariusios padėties, jų prašymai nebuvo išgirsti⁶³. Visos šios aplinkybės prisidėjo prie lietuvių apsisprendimo slapta ir nelegaliai perplaukti „žaliąją sieną“ ir pasiekti Švediją (Brakas 1951: 8–9). Sprendžiant iš Arnoldssono laiško Karališkajai civilinės gynybos agentūrai, galima manyti, kad švedai geriau suvokė reabilitacijos poreikį tokio likimo žmonėms, tad lietuviai pasirinko teisingą kelią – perplaukti Zundą (Idvall 2017: 26)⁶⁴.

PABĖGIMAS Į ŠVEDIJĄ

Įvairūs šaltiniai liudija, kad ne tik mūsų lietuviai kaliniai stengėsi pakeisti padėtį. Kai Juozą Končių, vieną iš BALF'o vadovų Niujorke, pasiekė žinia apie Kopenhagoje užstrigusius ir blogomis sąlygomis gyvenančius štuthofiečius, jis kreipėsi į kun. Juozą Tadaraušką Švedijoje, kad šis ištaisytų padėtį, negailėdamas turimų BALF'o lėšų. Pasak Končiaus, jis energingai ir sumaniai pagelbėjo juos išlaisvinti ir atgabenti į Stokholmą (Končius 1966: 63–64). Ne tik Brakas, BALF'o atstovas Končius, kunigas Tadarauškas, bet ir dalis danų pagrindžio tinklo⁶⁵ (Stromdahl 2018: 33.18–33.37) dėjo pastangas perkelti lietuvius į Švediją. Visgi turimi šaltiniai neatskleidžia, kaip minėtieji asmenys konkrečiai tuo rūpinosi.

Pirmą žingsnį žengė Starkus, pasiryžęs keliauti į Švediją. 1956 m. laiške savo žmonai Elenai į Lietuvą jis rašė:

Po kelių dienų Tarp. Raud. Kryžius pervežė mus į Kopenhagą. Danijoje išbuvau iki Rūgp. 15 d. Danijoje labai įkyrėjo, nes laikė stovykloj. Rūgp. 15 iš stovyklos pabėgau su baidare per sąsiaurį pasiekiau Švediją. Iš karto švedai norėjo grąžinti atgal, bet Stockholmui sutikus, leido pasilikti. Švedų vaišingumu naudojausi iki 1947 m. sausio mėn., kada atvykau į Ameriką... (Starkus 1956: 2 a. p.)

⁶³ Pavyzdžiui, dėl Danijos Raudonojo Kryžiaus pabėgėlių reikalų viršininkės Estheros Amundsen keistos nuostatos tik trumpai užsiminta (Simonsen 2025: 193).

⁶⁴ Apie buvusius koncentracijos stovyklos kalinčius: „Kaip jau žinote, tai jokių būdu nėra lengva klientų grupė. Dėl žalingos mitybos padarinių, o kai kuriais atvejais ir dėl žiauriausio elgesio, geriausios pacientų psichinės funkcijos buvo ištumtos, o primityviausios savybės tapo dominuojančios. Mums tai lemta ištaisyti Švedijoje ir, be abejojimo, didžiąją daugumą tų žmonių laikas, praleistas Švedijoje, turės didelę reikšmę jų ateičiai. Mes apsiėmėme didelį ir sunkų darbą, tačiau taip pat dėkingą ir labai reikšmingą mūsų kraštui.“

⁶⁵ Koks tai pagrindis? Galima tik spėlioti. Danijos Išsivadavimo muziejaus nuotraukų kolekcijoje yra ne viena pagrindžio narių nuotrauka, datuota 1945 m. gegužės mėn., su užrašu 3-ojo padalinio štabas Emdrupborge. Taigi Emdrupborge ir buvo pagrindžio štabas. Arba kad buvusio Lietuvos atstovo Danijoje Jurgio Savickio svainis buvo įtakingas pagrindininkas Ole Christianas Tvede'as Geisleris, anglų „Special Operations Executive“ desantininkas.

Remiantis Švedijoje rastais dokumentais, galima teigti, kad Starkus iš tikrųjų kartu su pulkininku Blažiu ir Šernu nelegaliai baidarėmis pasiekė Švediją, tik ne rugpjūčio 15 d., o rugpjūčio 18 d. (Antano Starkaus asmens byla iš *Švedijos svetimšalių*). Tikėtina, kad nelegaliai persikėlus bandyta patikrinti švedų reakciją. Kadangi Stokholmas jų atgal negrąžino, po dviejų parų, rugpjūčio 21-osios naktį, kiti aštuoni lietuviai danų žvejybos laivu išplaukė į Švediją (Gumausko, Narako, Pajaujo ir Urbono asmens bylos iš *Švedijos svetimšalių*)⁶⁶.

Atrodo, kad Danijos URM informacija apie bėglius lietuvius nebuvo pasiekusi, nes Danijos URM darbuotojas, reaguodamas į Švedijos atsakymą dėl lenkių perkėlimo į Švediją⁶⁷, pasiūlė atsisakyti reikalauti atsakymo iš Švedijos atstovybės į Danijos URM 1945 m. birželio 18 d. išsiųstą notą dėl 20 baltiečių pergabenimo į Švediją (1946 m. vasario 17 d. trumpa žinutė byloje 84A33k *Baltiske Flygtninge*).

Kaip susiklostė tolesnis šios grupės asmenų likimas? Lietuviai tik trumpą laiką praleido pabėgėlių stovykloje šalia Stokholmo ir įsiliejo į švedų visuomenę. Kai kurie liko gyventi Švedijoje (Blažys, Dūda, Gumauskas, Narakas, Pajaujis ir Šiurna), Kuprėnas, Starkus, Šernas ir Urbonas emigravo į JAV, Meilus – į Kanadą, Pinkertaitė iš Danijos 1949 m. – į Italiją. Panašiai susiklostė latvių ir estų likimai. Abolinsas 1945 m. gruodžio mėnesį nelegaliai pabėgo į Vokietiją, o 1950 m. pabaigoje emigravo į JAV. 1945 m. pabaigoje Lapins grįžo namo, Kovalevskij irgi į tą kelionę buvo užsiregistravęs, bet pradingo. Grinupsas atvyko į Švediją. Svikis 1949 m. pabaigoje emigravo į Australiją. 1945 m. rugsėjo 15 d. Kriisa nelegaliai pateko į Švediją (peržiūrėjus jo asmens bylą Švedijos archyvuose, galbūt paaiškėtų, ar jo pabėgimas sietinas su lietuviais). Abi estės liko Danijoje. Salura išteko už dano, o Jaanson 1949 m. ruošėsi tekėti už lenko ir emigruoti į Australiją, bet įvykus nelaimei⁶⁸ neemigravo. Danijos parlamentas 1958 m. gegužės 28 d. priėmė įstatymo projektą dėl pilietybės suteikimo, Jaanson pavardė buvo įrašyta į sąrašą 106 numeriu. (Arolsen archyvų dokumentai ir *Politafdelingen*, asmens byla 5607/9 ir *Forslag til*).

IŠVADOS

Atliktas tyrimas atskleidžia iki šiol mažai žinomą, įdomų ir nelengvą buvusių štu-thofiečių kelionę iki Danijos, o vėliau – iki Švedijos. Remiantis surinktais šaltinių

⁶⁶ Iš bylų duomenų galima nustatyti likusių lietuvių atvykimo laiką žvejybos laivu.

⁶⁷ URM kreipėsi į Švedijos atstovybę dėl 12 lenkių perkėlimo į Švediją. Jos per oro antskrydį Vokietijoje buvo sužeistos švedų Raudonojo Kryžiaus konvojuje ir paguldytos į ligoninę Danijoje. Pagal švedų atstovybės atsakomąją notą, Vokietijai kapituljavus, sąlygos atgabenti į Švediją negaliojo.

⁶⁸ Jie susipažino Emdrupborge 1945 m., vėliau jų keliai vėl susikirto Skelskøro miestelio sanatorijoje, kur abu dirbo. Per darbo išvyką lenkas su kolega sumanė perplaukti Skelskøro fiordą, tačiau grįždamas atgal lenkas nuskendo.

ir atsiminimų duomenimis, galima gana tiksliai atkurti pagrindinius to meto įvykius, kelionės etapus ir buvusių Štuthofo kalinių, tarp jų ir lietuvių, patirtis. Visgi surinkti šaltiniai tik fragmentiškai užsimena ir negali paaiškinti to meto tarptautinių politinių užkulisinių įvykių ar atskleisti asmenų, priimančių vienokius ar kitokius sprendimus. Tolesnės paieškos Vokietijos, Didžiosios Britanijos ir Švedijos archyvuose galbūt galėtų suteikti daugiau žinių dėl valstybinių veikėjų ir jų priimtų sprendimų tiesiogiai ar netiesiogiai palietusių baltiečių likimus. Patys kaliniai paprasčiausiai jų nežinojo, dėl to negalėjo įvardyti ar daryti įtaką. Jų padėtis pasikeitė, kai buvo išlaisvinti ir patys turėjo daugiau galimybių paveikti.

Danai, ypač norvegai, vokiečių buvo vertinami kaip aukštesnė „grynakraujė“ rasė, beveik prilygstanti patiems vokiečiams, todėl jiems tiek lageryje, tiek evakuacijos metu buvo suteikiamos įvairios privilegijos, prieš juos naudota mažiau smurto, bet ir jie neišvengė bado. Daliai lietuvių ir latvių suteiktas garbės kalinių statusas taip pat iš dalies suteikė daugiau galimybių, netgi tam tikrų privilegijų – jie galėjo globoti, pasak Pajaujo, į šį garbės kalinių sąrašą nepatekusius lietuvius, kaip norvegai globojo suomių. Vargu ar tai buvo tik atsitiktinumas, kad visos šios tautinės grupės pateko į vieną koloną ir į tą pačią baržą, keliaujančią į Daniją.

Antrosios Štuthofo evakuacijos metu lietuvių likimai neišvengiamai susipynė su skandinavų likimais. Tačiau baltiečių grupė, atsidūrusi Danijoje, buvo atskira nuo kitų štuthofiečių dėl užtrukusių diplomatinių žaidimų ir akivaizdaus Švedijos delsimo įsileisti šiuos asmenis į Švediją. Tad jų grupė įstrigo Danijoje. Taigi trys mėnesiai, praleisti Kopenhagoje, lėmė, kad lietuviai Prano Germanto pelenus palaidojo Kopenhagoje, ne Švedijoje. Galiausiai pajautę, kad Danijoje jie ne itin laukiami, ryžosi slapta emigruoti į Švediją.

Norvegų, danų ir švedų šaltiniai, panaudoti rengiant straipsnį, ne tik padėjo atkurti kelionės vaizdus, bet ir išryškinti skandinavų bei baltiečių ryšius. Tolesnis sistemingas darbas su buvusių kalinių atsiminimais leistų į Štuthofo stovyklos istoriją pažvelgti kitaip, atvertų daugiau praeities klodų.

PADĖKA

Baigdamas norėčiau padėkoti savo žmonai lituanistei Redai Mioldažytei už pagalbą verčiant iš danų, norvegų ir švedų kalbų, taip pat mano teksto redagavimą.

Ir visiems, kas man pagelbėjo, bet straipsnyje neįvardijau, reiškiu nuoširdžią padėką.

LITERATŪRA

- Andriuskevičius, Vygasdas. Mes buvome laisvos Lietuvos vaikai. *Lietuvos aidas*, 1994 03 03.
- Bjerre, Jacob Halvas. *Den tyske skole og besættelsen* (liet. *Vokiečių mokykla ir okupacija*). København: Gads Forlag, 2023.
- Bubnys, Arūnas. *Lietuviai Štuthof koncentracijos stovykloje 1942–1945 metais*. Vilnius: LGGRTC, 2023.
- Bubnys, Arūnas. *Vokiečių okupuota Lietuva*. Vilnius: LGGRTC, 1998.
- Clemmensen, Jesper, and Thomas Albrechtsen. *Skibet fra helvede* (liet. *Laivas iš pragaro*). København: Lindhardt og Ringhof, 2021.
- „En Dom...“ (liet. *Nuosprendis...*). *Korsør Avis*, 1946 10 12.
- Emberland, Terje. Stutthof-eksperimentet (liet. *Štuthof eksperimentas*). *Historisk Tidsskrift*, 2019, Bd. 98, nr. 1, 26–48.
- Halliday, Hugh A. Relief Amid Chaos: The Story of Canadian POWs Driving Red Cross Trucks. *Canadian Military History*, 2002, vol. 11(2), 61–65.
- Idvall, Markus, and Frederik Nielsson. „Man bör ha en medicinsk spår: en studie av kulturellt gränsarbete (liet. *Reikėtų turėti medicinį užblokavimą: kultūrinis pasienio darbas*). *Gränslös Tidsskrift för studier av Öresundsregionens historia, kultur och samhällsliv*, 2017, nr. 8, 23–35.
- Jensen, Bent. *Bjørnen og Haren* (liet. *Meška ir kiškis*). Odense: Odense Universitetsforlag, 2000.
- Jensen, Bent. *Den lange befrielse: Bornholm besat og befriet 1945–1946* (liet. *Ilgasis išlaisvinimas: Bornholmas okupuotas ir išlaisvintas 1945–1946 m.*). Odense: Odense Universitetsforlag, 1996.
- Jørgensen, Tore. 2022a: *Stutthof Diaries Collection for Truth & Honor*. Altona: Friesen Press, 2022.
- Kłys, Agnieszka. *Finowie w KL Stutthof / The Finns in Stutthof Concentration Camp*. Sztuthowo: Muzeum Stutthof, 2016.
- Larsen, Kasper Them, and Anna Wang. *De dødes marker* (liet. *Žuvusiųjų laukai*). København: Grønningen 1, 2025.
- Lidegaard, Bo. *Redningens mænd* (liet. *Gelbėtojai*). København: Politikens forlag, 2015.
- Olsson, Lars: *På Tröskeln till Folkehemmet* (liet. *Prie valstybės gerovės slenkščio*. Išleista ir anglų k.). Malmö: Förlaget Morgonrodnad, 1995.
- Persson, Sune: *Vi åker till Sverige* (liet. *Vykstam į Švediją*, išleista lenkų ir anglų k.). Stockholm: Fischer & Co., 2003.
- Simonsen, Dixie Henri le Fèvre. Ar pabėgėlių baltiečių Danijoje tema jau išsemta? *Oikos*, 2025, nr. 2, 191–195.
- Sode-Madsen, Hans. *Reddet fra Hitlers helvede* (liet. *Išgelbėti nuo Hitlerio pragaro*). København: Aschehoug, 2005.
- Sruogienė, Vanda. *Balys Sruoga mūsų atsiminimuose*. Vilnius: Regnum fondas, 1996.
- Stražnickas, Juozas. *Pranas Meškauskas-Germantas: įkaitas už tautą*. Vilnius: Charibdė, 2020.
- Stræde, Therkel, Reimer Möller, and Martin Jensen Overby. *Stutthof Maritime Evacuations Project: Academic report*. International Holocaust Remembrance Alliance, 2021.
- Švedijos lietuviai (šved. *Litauer i Sverige*). Kaunas: Santara, 1997.

PUBLIKUOTI ŠALTINIAI

- Arnoldsson, Hans. *Natt och dimma*. (liet. *Naktis ir rūkas*). Stockholm: Bonnier, 1945
- Brekke, Jens. *Fangebrev – Stutthof-fangen Olav Skjerven* (liet. *Kalinio laiškas – Štuthof kalinyso Olav Skjerven*) Førde, 2008.
- Gervydas, A. [Antanas Kučinskas]. *Už spygliuotų vielų*. Chicago: Lietuvių katalikų spaudos draugija, 1950.
- Grinups, Dima. *Att överleva* (liet. *Išgyventi*. Dar išleista latvių ir vokiečių k.). Degerfors: RW Moberg, 1981.
- Gulbinas, Henrikas. *Jonas Pajaujis – nuo Štuthof iki Švedijos*, 2018. 34.34 min. trukmės dokumentinis filmas įdėtas į Pasaulio lietuvių universiteto paskyrą „Youtube“, prieiga internete
- <http://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=_OtkNbXEGS4> [žiūrėta 2026 01 10].
- Yla, Stasys. *Žmonės ir žvėrys Dievų miške*. Putnam: Immaculata, 1951.
- Yla, Stasys. *Žmonės ir žvėrys Dievų miške*. Vilnius: Briedis, 2020.
- Jepsen, Jeppe Arne Håhr. *Røgskrift* (liet. *Aprūkęs raštas*). København: Forlaget ZAC, 1982.
- Jonas Pajaujis – en litauisk hjälte (liet. *Jonas Pajaujis – lietuviškasis didvyris*), metai nenurodyti, prieiga internete <http://grkf.se/flyktingar/litauen-1.htm> [žiūrėta 2026 01 10].
- Končius, prel. J. B. *Atsiminimai iš BALF'o veiklos 1944–1964*. Čikaga: Draugo spaustuvė, 1966.

Pajaujis, Jonas. Atostogos Štuthofe. *Nemunas*, 1994, nr. 2, 30–35.

Pilaitis, Gediminas. Baltaisiais autobusais į Daniją. *Lietuvos rytas*, 1993 m. kovo 31 d.

Pragaro vartai – Štuthofas. Sud. Alisa Rupšienė. Vilnius: LGGRTC, 1998.

Sarv, Enn. Eesti vastupanuliikumise suhetest Läti ja Leeduga Saksa okupatsiooni ajal (liet. Apie Estijos pasipriešinimo judėjimo santykius su Latvija ir Lietuva vokiečių okupacijos metu). *Tuna*, 2006, nr. 2, 95–111.

Stromdahl, Erik. *Motståndaren* (liet. *Priešas*. 1992 m. Švedijos nacionalinio transliuotojo parodytas dokumentinis

filmas, 1992). Prieiga internete <http://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=ZS4J32xIBFU> [žiūrėta 2026 01 10].

Urbonas, Oskaras. Mirtis lydėjo visą kelią. *Karys*, 1954, nr. 11, 278–281.

Vodzinskaitė-Städje, Audronė. Pasakojimas apie Klemensą Gumauską. *Lietuvių bendruomenės Švedijoje: informacinis biuletenis*, 2008, nr. 3(13), 6–8.

Vogt-Svendsen, Conrad. *Med Guds ord I fiendeland* (liet. *Su Dievo žodžiu prieš žemėje*). Oslo: Norsk kunstforlag, 1947.

Walle, Olaf R. *Norsk politi bag pigtråd* (liet. *Norvegų policija už spygliuotų vielų*. Išliesta ir lenkų k.). Kragerø: Naper boktrykkeri, 1947.

ARCHYVINIAI ŠALTINIAI

Blažys, Vincas. *Dienoraštis, 1945*. [Saugomas Lietuvos nacionaliniame muziejuje.]

Brakas, Martynas. *Lietuviai tremtiniai Danijoje*. Kopenhaga, 1951 m. liepos mėn., 36 p. [Saugoma Lituistikos tyrimo centre.]

Carlsen, Frantz. 1945a: *En kort Beretning fra mit Ophold i Stutthof-lejren ved Danzig fra den 5/10 1943 til den 25/4 1945 samt Rejsen derfra og min Hjemkomst til Danmark den 12/5 1945*, 9 p. (liet. *Trumpas reportažas iš mano buvimo Štuthof stovykloje prie Dancigo nuo 1943 10 05 iki 1945 04 25 ir apie kelionę iš tenai ir mano grįžimą namo Danijon*). [Saugomas Danijos nacionaliniame muziejuje.]

Carlsen, Frantz. 1945b: *En kort Beretning fra Stutthof. København August 1945*, 17 p. (liet. *Trumpas reportažas iš Štuthof. Kopenhaga, 1945 m. rugpjūčio mėn.*). [Saugomas Danijos nacionaliniame muziejuje.]

Forslag til Lov om indfødsret m.v. Folketingstidende. Folketingsåret 1957–1958. (liet. Danijos Parlamento įstatymo projektas dėl pilietybės suteikimo ir t. t.). Prieiga internete www.folketingstidende.dk/samling/19571/lovforslag/L59/19571_L59_som_vedtaget.pdf [žiūrėta 2026 03 27].

Jørgensen, Tore. 2022b: 2022 m. birželio 24 d. elektroninis laiškas straipsnio autoriui.

Lietuvių pabėgėlių Kopenhagoje susirinkimo, įvykusio K. B. halėje, 1945 m. liepos 31 d. protokolas, 1 p. [Saugomas Lituistikos tyrimo centre.]

Starkus, Antanas, žmonai Elenai. 1956 m. birželio 4 d. laiškas. [Saugomas Antano Starkaus palikuonių asmeniniame archyve.]

Starkienė, Elena. 1981 m. kovo 20 d. užrašai nežinomo minėjimo proga apie Levinienės akistatą su Starkumi baržoje. Viena versija (5 p.) ir kita versija (6 p.). [Saugoma Antano Starkaus palikuonių asmeniniame archyve.]

Staub, Hans Christian. *Stutthof fange nr. 25727*, 28 p. (liet. *Štuthof kalynys Nr. 25727*), 1946. [Saugomas Danijos nacionaliniame muziejuje.]

Wedell-Wedellsborg, baronienė Fritze. *Rapport vedrørende Arbejdet i Dansk Røde Kors' Hjelpekantor i Padborg 5.5.1945–19.2.1946*. 6 p. (liet. Pranešimas apie darbą Danijos Raudonojo Kryžiaus pagalbiniam biure Padborge 1945 05 05–1946 02 19). [Saugomas Danijos nacionaliniame muziejuje.]

Worsaae, Carl Gustav. *25 Aar i den danske Udenrigstjeneste i Lyst og Nød*, (liet. 25 metai Danijos užsienio reikalų tarnyboje – laimės ir bėdos), [1945], 190 p. [Saugoma Danijos valstybės archyve.] Worsaae privatus archyvas Nr. 06534. [Archyvas nėra laisvai prieinamas.]

ARCHYVAI

AROLSEN ARCHYVAI

Arolsen archyvų duomenų bazės dokumentai, susiję su straipsnio veikėjais.

DANIJOS VALSTYBĖS ARCHYVAI (*RIGSARKIVET*)

84A33k *Baltiske Flygtninge* (liet. Danijos URM 1909–1945 m. archyvo sugrupuota byla Baltiečių pabėgėliai).

120D5a *Arrestation af danske o.a. Kommuniste, Juni 1941*– (liet. Danijos URM 1909–1945 m. archyvo sugrupuota byla: Suėmimas danų ir kitų komunistų, 1941 m. birželis–).

Politiafdelingen under flygtningeadministrationen: Journalsager kasse 57 journalsag 4100/8 Pinkert, Liuba

(liet. Danijos pabėgėlių administracijos policijos skyrius. Asmens byla 4100/8 Pinkert, Liuba, 57 aplankas).

Politiafdelingen under flygtningeadministrationen: Journalsager kasse 63 journalsag 5563/9 Jaanson, Eha ir XX (liet. Danijos pabėgėlių administracijos policijos skyrius. Asmens byla Jaanson, Eha, ir jos sutuotinio lenko byla, 63 aplankas).

KOPENHAGOS VAKARŲ KAPINIŲ ADMINISTRACIJOS ARCHYVAS

(*VESTRE KIRKEGÅRDSADMINISTRATIONS ARKIV*)

Register Vestre Kirkegård 1945-52 (liet. *Vakarų kapinių registracijos knyga*, t. 1945–1952 m.).

Dr. Pranas Germantas' registreringskort (liet. Dr. Prano Germanto laidojimo registracijos kortelė).

KAJAUS PAJAUJO PRIVATUS ARCHYVAS

Jono Pajaujo, 20 p. (tekstas švedų k.). Beveik nesiskiria nuo (Pajaujis).

MAGDALENOS RABITSCH PRIVATUS ARCHYVAS

1945 m. gegužės 22 d. nuotrauka iš Prano Germanto laidojimo cerimonijos Kopenhagos Vakarų kapinėse.

Jau minėta Antano Starkaus asmens byla.

Antano Starkaus laiškas žmonai Elenai, 1956 m. birželio 4 d.

Starkienės, Elenos, 1981 m. kovo 20 d. užrašai nežinomo minėjimo proga apie Levinienės akistatą su Starkumi baržoje (viena versija 5 p., kita – 6 p.).

ŠVEDIJOS NACIONALINIAI ARCHYVAI (*RIKSARKIVET*)

Svetimšalių komisijos archyvas (*Utlämning kommissionens arkiv*).

Klemenso Gumausko, Juozo Narako, Jono Pajaujo asmens bylos. (Karolynos Musteikytės specialiai man parūpintos elektronės kopijos.)

Antano Starkaus asmens byla. (Magdalenos Rabitsch suteikta elektronė kopija.)

Oskaro Urbono asmens byla. (Karolynos Musteikytės suteikta elektronė kopija.)

Dixie Henri le Fèvre Simonsen
Independent researcher, Denmark

THE FATE OF STUTTHOF PRISONERS – FROM EVACUATION TO SAFE HAVEN IN
SWEDEN

SUMMARY. Based on Scandinavian and Lithuanian historiography, memoirs of former prisoners, published and archival sources, this article analyzes the facts and details of the forced evacuation of prisoners of the Stutthof concentration camp (11 Lithuanians and their fellow prisoners from Denmark, Norway, Latvia, Estonia, etc.) by river barge along the Baltic Sea to Neustadt. This evacuation is known in the historiography as the Second Stutthof Evacuation and has hardly been studied in the Lithuanian context. From Neustadt, the former prisoners continued their journey towards Sweden, but the Balts were stuck in Copenhagen, from where the Lithuanians managed to escape to Sweden after three months. The article presents the circumstances of the evacuation, the national composition of the prisoners and their mutual relations, the prisoners' liberation, and the journey to Denmark.

KEYWORDS: Stutthof, prisoners, Lithuanians, Denmark, Sweden.